Hakemli Makale **GSÜHFD**, 2022; 1: 673-712

HÜKÜMET SİSTEMİ, PATRONAJ VE BUNLARIN MUHALEFETİN GELİŞİMİNE ETKİLERİ: AZERBAYCAN ÖRNEĞİ(*)

Arş. Gör. **Nihal ÖZKARDEŞ**(**)

Öz: Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası başkanı siyasi hayatın merkezinde konumlandırmaktadır. Anayasaca başkana yasama ve yargı alanlarına da nüfuz eden geniş yetkiler sağlanmıştır. Yapılan Anayasa değişiklikleri sonucunda başkanın siyasi hayatın tek aktörü olarak kalması daha da mümkün hale getirilmiştir. Anayasal kurumların yanı sıra başkan resmi olmayan kurumlar vasıtasıyla da güçlü konumunun devamını sağlamaktadır. Başkan enerji kaynağı gelirleri vasıtasıyla patronaj ağının patronu olarak belirmekte ve bu ağlar kendisinin patron konumunun sarsılmasını önlemeye hizmet etmektedir. Böyle bir yapıda hem şekli kurumlar hem de şekli olmayan kurumlar Azerbaycan muhalefetinin gelişimi önünde engel doğurmaktadır. Şekli kurumlar kapsamında siyasetin kişiselleşmesi, yasama organında cazip konumların olmaması ve başkanın başkan konumunda kalmasını temin eden bazı düzenlemeler muhalefetin gelişememesine sebep olmaktadır. Şekli olmayan kurumlar kapsamında ise patronaj kaynaklarının elitlerin sadakati için ve muhalefetin cezalandırılması için kullanılması muhalefetin oluşamaması sonucunu doğurmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yarı Başkanlık, Süper Başkanlık, Patronlu Başkanlık, Patronaj, Muhalefet.

(*) Makale Gönderim Tarihi: 01.04.2022 - Makale Kabul Tarihi: 30.05.2022.

(**) Bahçeşehir Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, İdare Hukuku Anabilim Dalı, Araştırma Görevlisi (ORCID no: 0000-0003-1710-1521; *nihal.ozkardes@law.bau.edu.tr*).

GOVERNMENT SYSTEMS, PATRONAGE AND EFFECTS OF THESE TO THE DEVELOPMENT OF OPPOSITION: THE EXAMPLE OF AZERBAIJAN

Abstract: The Constitution of Azerbaijan Republic situates the president in the center of the political life. The Constitution provides the president with broad authorities which also diffuse into the areas of legislature and judiciary. As a result of constitutional amendments, the possibility of the president to be the only actor in the political life has become more viable. Along with the formal institutions, the president ensures the continuity of his strong position with the help of informal institutions. The president appears to be the patron of patronage networks via incomes of energy sources and these networks serve to prevent the dissolution of his position as a patron. With this structure, both formal and informal institutions raise obstacles for the development of Azerbaijani opposition. Within the scope of formal institutions, personalization of politics, unattractive positions in the legislature and provisions ensuring the continuity of the position of the president cause failure for the development of the opposition. Within the scope of informal institutions, patronage sources cause opposition not to emerge as these sources are used for the loyalty of elites and for the punishment of opposition.

Keywords: Semipresidentialism, Super Presidentialism, Patronal Presidentialism, Patronage, Opposition.

GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Azerbaycan 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir.[1] 1992 yılında Azerbaycan Ön Cephe Partisi yönetimi ele geçirmiş[2] ve aynı yıl Haziran ayında yapılan başkanlık seçimlerinde Abulfez Elçibey başkan olarak seçilmiştir.[3] Ermenistan ile savaşta olmasına rağmen bu dönemde Azerbaycan'ın demokratikleşme yönünde hareket ettiği belirtilmektedir.[4] Ancak ülke içerisindeki kaos, Ermenistan ile devam eden

---

1 LAPORTE Jody, "Semi-presidentialism in Azerbaijan", **Semi-Presidentialism in the Caucasus and Central Asia**, Editör: Robert Elgie ve Sophia Moestrup, Springer Nature, Londra, 2016, s. 91.

2 HEINRICH Andreas, "The Formal Political System in Azerbaijan", **Caucasus Analytical Digest**, S. 24, 2011, ss. 2.

3 ABDULLAYEV Cavid, "Azerbaycan'da Anayasallaşma Süreci ve Benimsenen Sistemin Niteliği", **Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel**, C. 7, S. 1, 2001, s. 113.

4 HEINRICH Andreas, **The formal political system in Azerbaijan and Kazahystan: a background study**, Forschungstelle Osteuropa an der Universitat, Bremen, 2010, ss. 10.

savaştaki kötü performans, işsizlik ve ekonomik bunalım gibi nedenlerle Azerbaycan Ön Cephe Partisi ve Elçibey popülerliğini yitirmiş, buna karşın Azerbaycan Komünist Partisi'nin baş sekreteri olarak görev yapmış olan Haydar Aliyev'in liderliğinde eski yönetici elit tekrar güçlenmiştir.[5] Aliyev 1993 yılında yapılan seçimlerde %98,8 oranla başkan seçilmiş[6] ve Aliyev başkanlığında 1995 yılında güçlü yürütmeye yer veren Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası benimsenmiştir.[7] 2003 yılında ise Haydar Aliyev'in oğlu İlham Aliyev başkan olarak seçilmiş[8] ve günümüzde de bu görevini devam ettirmektedir. Aliyev ailesinin süregelen iktidarı modern Azerbaycan tarihini biçimlendiren temel siyasi olguların başında gelmektedir.[9]

Aliyev ailesi kişisel bağlar, kayırmacılık ilişkileri ve buna benzer şekli olmayan kurumlarla siyaset alanındaki nüfuzlarını kuvvetlendirmiş ve halihazırda Anayasa'da oldukça zayıf bir şekilde öngörülmüş olan kontrol denge mekanizmalarını daha da etkisiz hale getirmiştir.[10] 1995 yılında benimsenen Anayasa 2002, 2009 ve 2016 yıllarında olmak üzere üç kez değişikliğe uğramış ve bu değişikliklerin hepsinde başkanın ve dolayısıyla Aliyev ailesinin konumu daha da güçlendirilmiştir. 2002 yılında gerçekleştirilen değişiklikler Haydar Aliyev'in güçlü başkanlık konumunu oğlu İlham Aliyev'e geçirmesini sağlamıştır.[11] 2009 yılında Anayasa'da başkan için öngörülen dönem sınırlaması kaldırılmış ve İlham Aliyev'in iki dönemden sonra da görevde kalabilmesinin yolu açılmıştır.[12] 2016 yılında yapılan değişikliklerle başkan daha güçlü yetkilerle donatılmıştır.

Böyle bir ortamda Aliyev ailesine alternatif bir muhalefetin ve muhalefetin örgütlenmiş hali olan siyasi partilerin gelişememiş olması dikkat çek-

---

5 ERGUN Ayça, "Post-Soviet Political Transformation in Azerbaijan: Political Elite, Civil Society and the Trials of Democratization", **Uluslararası İlişkiler**, C. 7, S. 26, 2010, ss. 68-69.

6 GÖNENÇ Levent, "Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar", **AÜHF Dergisi**, C. 47, S. 1-4, 1998, ss. 192.

7 HEINRICH, 2011, ss. 2.

8 GULİYEV Farid, "Oil Wealth, Patrimonalism, and the Failure of Democracy in Azerbaijan", **Caucasus Analytical Digest**, S. 2/9, 2009, ss. 2.

9 LANGERAK Isabelle, "Regime Stability in Azerbaijan", **Turkish Policy Quarterly**, C. 12, S. 4, 2014, ss. 126.

10 LAPORTE, ss. 102.

11 HEINRICH, 2011, ss. 2.

12 CHAYES Sarah, **The Structure of Corruption: A Systemic Analysis Using Eurasian Cases**, Carnegie Endowment for International Peace, Washington D.C., 2016, ss. 6.

mektedir. Gerçekten de Azerbaycan'da 56 siyasi parti olmasına karşın[13] çok küçük olmaları, kaynaklara erişimlerinin olmaması ve kamuoyu tarafından da tanınmamaları gibi sebeplerle bu partilerin birçoğunun siyasi hayata etkisi olmamaktadır.[14] Sovyet sonrası ülkelerin çoğunluğunda olduğu gibi Azerbaycan'da siyasi partiler ideolojik olmayan ve belirli programlar dahilinde çalışmayan şahsa bağlı partilerdir.[15] Buna paralel olarak siyasi hayat partiler yerine kişiler ile anılmaktadır. Siyasi partilerin tüzükleri incelendiğinde; siyasal hayatta neredeyse hiç temsil edilmeyen komünist ve sosyalist partiler dışında, çoğu siyasi partinin tüzüğünde milliyetçilik, turancılık, vatanseverlik, demokrasi gibi kavramlar yer aldığı görülmektedir.[16] Bu partilerin tüzüklerinden yola çıkarak partiler arası ayrım yapmak mümkün olmamaktadır.[17]

İdeolojileri arasında ayrım olmayan muhalefet partilerinin 125 milletvekilinden oluşan Milli Meclisteki temsil oranları da bir hayli düşüktür. 2020 yılında yapılan seçim sonucunda, İlham Aliyev'in partisi Yeni Azerbaycan Partisi (YAP) 70 sandalye, Sivil Dayanışma Partisi 3 sandalye ve yedi siyasi parti birer sandalye alabilmiştir. Partilerin yanı sıra, 41 sandalye bağımsız adaylar tarafından kazanılmıştır.[18] 2015 yılında yapılan seçimlerde YAP 71 sandalye, Sivil Dayanışması Partisi 2 sandalye, sekiz parti birer sandalye ve bağımsız adaylar da 43 sandalye kazanmıştır.[19] Benzer bir şekilde 2010 yılında yapılan seçimlerde de YAP 74 sandalye, Sivil Dayanışma Partisi 3 sandalye, Ana Vatan Partisi 2 sandalye, bağımsız adaylar 38 sandalye kazanmışken, 8 sandalye de parti bağını belirtmeyen adaylar tarafından kazanılmıştır.[20] Milli Meclis seçimlerinde oldukça fazla sandalye elde eden ba-

---

13 Azerbaijan: Society: Political Parties, https://azerbaijan.az/en/information/603, (Erişim Tarihi: 18.01.2022).

14 HEINRICH, 2011, ss. 4.

15 ABDULLAYEV, ss. 127.

16 Bknz: GULİYEV Farid, "Discursive closure: political parties and the (ir)relevance of ideology in Azerbaijan", **Southern European and Black Sea Studies**, C. 19, S. 2, 2019, ss. 249-252.

17 SULTANOVA Shahla, "Challenging the Aliyev Regime: Political Opposition in Azerbaijan", **Demokratizatsiya**, C. 22, S. 1, 2014, ss. 21.

18 IPU Parline, Azerbaijan: National Assembly: Election Results, https://data.ipu.org/node/11/elections?election_id=69786&chamber_id=13329, (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2022).

19 Election Guide: Democracy Assistance& Election News, Election for Azerbaijani National Assembly, https://www.electionguide.org/elections/id/2481/, (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2022).

20 JÄÄTTEENMAKİ Anneli, "Election Observation Delegation to the Parliamentary Elections in Azerbaijan", **European Parliament Report**, 2010, ss. 5.

ğımsız adayların birçoğunun fiiliyatta iktidar partisi ile bağları olduğu belirtilmektedir.[21] YAP dışındaki siyasi partilere bakıldığında ise son üç seçimde bir siyasi parti tarafından en fazla 3 sandalye kazanılabildiği görülmektedir. İktidar partisinden sonra Milli Mecliste en fazla oranda temsil edilen bu siyasi partinin (Sivil Dayanışma Partisi) ise çeşitli kaynaklarda uydu parti olarak gösterildiğine şahit olunmaktadır.[22] Bu çerçevede, Azerbaycan'da parti sisteminin Sartori'nin adlandırdığı yarışmacı olmayan "hegemonyacı parti sistemi"[23] kapsamında değerlendirilebileceği düşünülmektedir.

Öğretide, Azerbaycan da dahil Sovyet sonrası ülkelerde muhalefetin ve siyasi partilerin gelişememe nedenleri araştırılmaktadır. Bu çerçevede, Sovyet döneminde mevcut rejimin sosyal sınıfları dışlaması ve kayırmacılığın yerleşik olması[24] Anayasa'daki kurumsal yapı[25] ve benimsenen seçim sistemi[26] gibi hususların Azerbaycan'da siyasi partilerin gelişimi önünde büyük engeller yarattığı ileri sürülmüştür. Kanaatimizce, Azerbaycan'da muhalefetin gelişememesinde hem şekli kurumların hem de şekli olmayan kurumların etkisi bulunmaktadır. Öncelikle Azerbaycan Anayasası kapsamında başkanın çok güçlü yetkilerle donatılması siyasetin kişiselleşmesine ve siyasi parti kurma güdüsünün azalmasına neden olmaktadır. Bunun yanı sıra, siyasi hayatta aktif tek bir figürün olması tartışma geleneğinin gelişimini de olumsuz yönde etkilemektedir. Ancak otoriter devletlerde şekli olmayan kurumla-

---

21 SULTANOVA, ss. 21.

22 Guliyev 2019 tarihli makalesinde "siyasi hayatla ilgili" bulduğu partileri derlemiştir. Yazar, herhangi bir seçimde bir sandalye almayı başaran, bir sandalye kazanabilen herhangi bir partiden ayrılan veya siyasi nedenlerle ceza alan lideri olan siyasi partileri "siyasi hayatla ilgili" olarak saymıştır. Bu sayım sonrasında Guliyev 25 siyasi partinin siyasal hayatla ilgili olduğu kanaatine varmıştır. Akabinde Guliyev bu partileri; muhalefet, sadık-itaatkâr muhalefet ve uydu partiler başlığı altında ayrıştırmıştır. Guliyev'in tablosuna göre, 25 siyasi partinin 16'sı muhalefet, 7'si sadık-itaatkâr muhalefet ve 2'si uydu partidir. 16 muhalefet partisinden 7'si ise hiçbir sandalye kazanamayan marjinal partilerdendir. Yazarın uydu parti olarak gösterdiği partiler ise Anavatan Partisi ve Sivil Dayanışma Partisidir. Bknz: GULİYEV, 2019, ss. 249-252.

23 Sartori, hegemonyacı parti sisteminde diğer partilerin varlığına ancak "lisanslı parti" veya "ikinci sınıf parti" olarak izin verildiğini, bu partilerin muhalif olarak ve eşit koşullarda hegemonyacı parti ile yarışmalarına izin verilmediğini belirtmektedir. Bknz: SARTORI Giovanni, **Parties and Party Systems: A Framework for Analysis**, European Corsortium for Political Research, Colchester, 2005, ss. 204-205.

24 GULİYEV, 2019, ss. 245.

25 ISHIYAMA John T. / KENNEDY Ryan, "Superpresidentialism and Political Party Development in Russia, Ukraine, Armenia and Kyrgyztan", **Europe-Asia Studies**, C. 53, S. 8, 2001, ss. 1178.

26 HEINRICH, 2011, ss. 3.

rın da siyasal hayatta oldukça büyük etkisi olmaktadır. Öğretide Azerbaycan da otoriter ülke sınıflandırılması kapsamında incelenmektedir.[27] Gerçekten de Azerbaycan siyasi hayatına neopatrimonyal ilişki ağları egemen olup patronajın kaynakları siyasi elitleri statükoyu korumaya itmekte ve muhaliflerin cezalandırılmasına hizmet etmektedir. Böylece patronaj vasıtasıyla muhalefetin gelişimi caydırılmaktadır.

Siyasi parti sistemleri sıklıkla seçim sistemleri ile de açıklanmaktadır. Bu kapsamda Azerbaycan Anayasası'nda 2002 tarihinde yapılan değişiklik sonucu[28] Milli Meclis seçimleri tamamen çoğunluk sistemine göre yapılmaktadır. Öğretide de Azerbaycan'da muhalefetin Milli Mecliste temsil edilememesinin sebeplerinden biri seçimlerin çoğunluk sistemine göre yapılması olarak gösterilmiştir.[29] Heinrich halihazırda bölünmüş ve zayıf muhalefetin nispi temsil sistemine son verilmesiyle birlikte daha da az temsil edildiklerine dikkat çekmiştir. Ancak günümüzde Azerbaycan seçim sisteminin kendisinin muhalefetin oluşumunu engelleyici etkisinden bahsedilmesinin makul olmayacağı düşünülmektedir. Zira makalenin ikinci bölümünde anılacağı üzere yapılan seçimler oldukça şaibelidir. Dolayısıyla bu makalede Azerbaycan'daki muhalefetin gelişememesinin sebepleri arasında şekli bir kurum olan Azerbaycan seçim sistemleri ele alınmamıştır. Bunun yerine seçimlere ilişkin açıklamalarımıza şekli olmayan kurumları incelediğimiz kısımda yer verilmiştir.

Bu çerçevede makalenin ilk bölümünde öncelikle Azerbaycan'daki hükümet sistemi tartışılmaktadır. Bu doğrultuda Azerbaycan hükümet sistemi yarı başkanlık sistemi, yarı başkanlık sisteminin alt sınıfları, bu sistemdeki parlamentonun gücü ve süper başkanlık sistemi açısından ele alınmaktadır. İlk bölümde ikinci olarak Anayasa'da belirlenen şekli kurumların muhalefetin gelişimine etkileri sorgulanmaktadır. Makalenin ikinci bölümünde öncelikle Azerbaycan'da şekli olmayan kurum olarak patronaj kavramı üzerinde

---

[27] Filetti, demokrasinin resmî kurumlarına son verilmemesine rağmen Azerbaycan'ın otoriter rejimlerin birçok özelliğini gösterdiğini belirtmektedir. FILETTI Andrea, "Why So Much Stability? An Owerview of the Azerbaijani Political System", **Turkish Policy Quarterly**, C. 11, S. 3, 2012, ss. 157; Levitsky ve Way Azerbaycan'ın kuruluşundan itibaren otoriter yöne gittiğini belirtmektedir. LEVITSKY Steven / WAY Lucan A., "Elections Without Democracy: The Rise of Competitive Authoritarianism", **Journal of Democracy**, C. 13, S. 2, 2002, ss. 52.

[28] 2002'de yapılan Anayasa değişikliğinden önce, Milli Meclisteki 125 sandalyeden 25'i nispi seçim sistemine göre yapılmaktaydı.

[29] HEINRICH, 2011, ss. 3.

durulmaktadır. Bu bölümde ikinci olarak Azerbaycan'da hâkim olan patronajın anayasalar ve seçimlerle ilişkisi ele alınmaktadır. Bu bölümde son olarak ise patronajın muhalefet üzerindeki etkileri ele alınmaktadır.

I. AZERBAYCAN'DA ANAYASAL KURUM OLARAK HÜKÜMET SİSTEMİ VE HÜKÜMET SİSTEMİNİN MUHALEFET ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

1995 tarihli Azerbaycan Anayasası temel haklar ve özgürlükler konusunda detaylı düzenlemeler içermekte ve demokratik kurumları da tanımlamaktadır.[30] Azerbaycan Anayasası'nın 7. maddesine göre yasama yetkisi Milli Meclise, yürütme yetkisi başkana[31] ve yargı yetkisi de Azerbaycan mahkemelerine aittir. Bunun yanı sıra, Anayasa'nın 58. maddesinde siyasi partiler de dahil herkesin örgüt kurma ve örgüte katılma hakkı olduğu ve tüm örgütlerin serbestçe faaliyette bulunmasının güvence altına alınacağı hüküm altına alınmıştır. Bu maddelere rağmen, Anayasa'nın diğer maddeleri incelendiğinde, başkana yasama ve yargı alanlarında da olmak üzere geniş yetkiler verildiği görülmektedir. Oldukça geniş yetkileri haiz başkan siyasi hayatta neredeyse tek aktör olarak belirmektedir. Bu çerçevede aşağıda öncelikle Azerbaycan'ın benimsediği hükümet sistemi ele alınmaktadır. İkinci olarak Azerbaycan Anayasası ve hükümet sisteminin muhalefetin gelişimi üzerindeki etkileri sorgulanmaktadır.

1. Azerbaycan'ın Hükümet Sistemi

Azerbaycan'ın hükümet sistemi konusunda öğretide bir görüş birliği olduğu belirtilemeyecektir. Bazı yazarlar hükümet sistemini başkanlık sistemi olarak sınıflandırırken[32] bazı yazarlar yarı başkanlık sistemi olduğunu[33] be-

---

[30] ABDULLAYEV, ss. 117; GÖNENÇ, ss. 197; HEINRICH, 2011, ss. 2.

[31] Aşağıda inceleneceği üzere Anayasa'da ayrıca Bakanlar Kurulu kurulmuştur. Ancak Anayasa'nın 7. maddesinde yürütme yetkisinin yalnızca başkanda olduğu belirtilmektedir.

[32] Bknz: Fish Azerbaycan'ın başkanlık sistemini benimsediğini belirtmekte, ancak bu kanaatini dayandırdığı nedenlerden bahsetmemektedir. FISH M. Steven, **Democracy derailed in Russia: The failure of open politics**, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, ss. 196. Abdullayev, Anayasa'da Bakanlar Kuruluna yer verilmesini tarihi nedenlere dayandırmaktadır. Yazara göre, Sovyetler Birliğinde Bakanlar Kurulu bazı politikaların yürütülmesinden sorumlu olup siyasi iktidarı da kullanmaktaydı. Dolayısıyla Azerbaycan Anayasası oluşturulurken uzun bir süre yönetim görevi üstlenen Bakanlar Kuruluna da yer verilmiştir. Ancak yazar, Azerbaycan'daki Bakanlar Kurulunun yürütmenin ikinci kanadını oluşturmadığını ve Başkana yardımcı bir nitelikte düzenlendiğini belirterek sistemin başkanlık sistemi olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca yazar, Meclisin Bakanlar Kuruluna "itimad" (güven) meselesini halletmesinin neyi ifade ettiğinin anlaşılmadığını belirtmektedir. ABDULLAYEV, ss. 120-121. Gönenç

lirtmektedir. Aşağıda açıklanacak sebeplerle, kanaatimizce Azerbaycan Anayasası'nda oluşturulan model Duverger'in "yarı-başkanlık sistemi" ile uyuşmaktadır. Ancak yarı başkanlık sistemleri sistemi benimseyen ülkelerce birçok açıdan farklılaştırılabilmektedir. Bu doğrultuda Shugart ve Carey'nin yarı başkanlık sistemleri bakımından yaptığı alt sınıflandırmaya sistemin daha doğru okunabilmesi açısından başvurulabilecektir. Azerbaycan özelinde ise bu alt sınıflandırma da hükümet sisteminin açıklanması açısından yeterli olmamaktadır. Dolayısıyla Fish'in yarı başkanlık sistemlerinde belirleyici unsur olarak gördüğü "parlamentonun gücü" meselesinin de araştırılması uygun olacaktır. Ayrıca, Anayasaca başkana verilen güçlü yetkiler ışığında sistem süper başkanlık sistemi olarak değerlendirilebilecektir.

A. Yarı Başkanlık Sistemi Açısından Değerlendirme

Duverger "yarı başkanlık sisteminden" bahsedilebilmesi için üç unsurun varlığını aramaktadır. Yazara göre öncelikle başkanın halk tarafından doğrudan seçilmesi gerekir. İkinci olarak, genel oyla seçilen başkanın güçlü yetkilerinin olması gerekir. Son olarak, başkanın karşısında yürütme ve yönetme yetkisine sahip ve aynı zamanda parlamentonun güveni ile görevine devam edebilecek başbakan ve bakanlar var olmalıdır.[34] Shugart, Duverger'in bu tanımının iki başlı bir yürütmeyi ifade ettiğini belirtmektedir. Shugart bu sistemde, seçilen başkanın yalnızca siyasi otoriteden yoksun bir devlet başkanı olmadığını ve -yalnızca başkanın yardımcısı konumunda olmama ihtimali bulunan- başbakan dolayısıyla da tam olarak yürütmenin başı da sayılamayabileceğini ifade etmiştir.[35]

---

de "güven meselesinin çözümünün" düzenlenmesinin Azerbaycan sistemini Shugart'ın başkan-parlamenter sistemi haline dönüştürüp dönüştürmeyeceğini tartışmıştır. Yazar, bu hükmün 1993 Rus Anayasası dolayısıyla Anayasa metnine konduğu, ancak Anayasa'da böyle bir mekanizmanın ayrıca düzenlenmediğini belirtmiştir. Dolayısıyla Gönenç, Azerbaycan hükümet sistemini başkanlık sistemi olarak tasnif etmiştir. GÖNENÇ, ss. 210-211. Ancak, Gönenç ve Abdullayev'in makalelerinin ardından makalede açıklanacağı üzere 2016 yılında Meclisin bir yıl içerisinde iki kez güvensizlik oyu vermesi halinde başkana Meclisi feshetme yetkisi verilmiştir. Dolayısıyla, yazarların işaret ettiği gibi "güvenoyu meselesinin çözümünün" bir karışıklık sonucu Anayasa'ya eklendiği sonucuna varılması kanaatimizce mümkün gözükmemektedir.

33 ELGIE Robert / MOESTRUP Sophia, "Semi-Presidentialism in Democracies, Quasi-democracies, and Autocracies", **Semi-Presidentialism in the Caucasus and Central Asia**, Editör: Robert Elgie ve Sophia Moestrup, Springer Nature, 2016, ss. 1.

34 DUVERGER Maurice, "A New Political System Model: Semi-Presidential Government", **European Journal of Political Search**, C. 8, 1980, ss. 166.

35 SHUGART Matthew Soberg, "Semi-Presidential Systems: Dual Executive and Mixed Authority Patterns", **French Politics**, C. 8, 2005, ss. 324.

Öğretide Elgie, yarı başkanlık sisteminin doğrudan seçilen belirli süreli başkan ve parlamentoya karşı sorumlu başbakan ve kabinenin olduğu bir sistem olarak tanımlanmasının daha doğru olacağı kanaatindedir.[36] Teziç de "yarı başkanlık rejimlerinin" siyasi açıdan sorumluluğu olan bakanlar ile doğrudan seçilen başkanın birlikte bulunması halinde ortaya çıkacağını belirtmektedir.[37] Bu tanımlar her ne kadar Duverger'in ikinci unsuru ile ortaya çıkabilecek belirsizlikleri giderse de yarı başkanlık sisteminin kapsadığı heterojen alanı daha da geniş bir yelpazeye taşıyabilecektir. Dolayısıyla biz bu makalede Duverger'in tanımını esas alıyoruz.

Bu doğrultuda Azerbaycan Anayasası incelendiğinde öncelikle Anayasa'ya göre başkan 7 yıllık sürelerle halk tarafından doğrudan seçilmektedir (m. 101). İkinci olarak, makalenin ilerleyen kısımlarında daha detaylı ele alınacağı üzere, başkana Anayasa ile yasama ve yargı alanlarına da sirayet eden oldukça güçlü yetkiler tanınmıştır.[38] Duverger'in saydığı son unsur bakımından ise Azerbaycan Anayasası'nın bir kargaşaya yol açtığı belirtilebilir. Şöyle ki; Anayasa'nın 99. maddesinde, yürütme yetkisi yalnızca başkana verilmiştir.[39] Bununla birlikte, Anayasa'da Bakanlar Kurulunun statüsü de düzenlenmiş (m. 114) ve bu Kurulun başbakan, yardımcıları, bakanlar ve diğer merkezi yürütme organları başkanlarından oluştuğu ifade edilmiştir (m. 115). Anayasa'da başkanın yürütme yetkisini gerçekleştirmek amacıyla Bakanlar Kurulunu kuracağı, Bakanlar Kurulunun başkanın yüksek yürütme organı olduğu, Bakanlar Kurulunun başkana tabi olduğu ve ona karşı sorumlu olduğu ve Bakanlar Kurulunun çalışma esaslarının başkan tarafından belirleneceği belirtilmiştir (m. 114).

Milli Meclisin çözmeye yetkili olduğu konuların sayıldığı 95. maddede ise Milli Meclise "Bakanlar Kuruluna yönelik güven oyu hakkında karar verme" yetkisi tanınmıştır. Maddede bahsi geçen güven oyu meselesi Bakanlar Kurulunun göreve başlamasına ilişkin olmayıp Bakanlar Kurulunun faaliyetine devam ettiği esnada güvensizlik oyu verilmesine ilişkindir. Zira

---

[36] ELGIE Robert, "The Politics of Semi-Presidentialism", **Semi-Presidentialism in Europe**, Editör: Robert Elgie, Oxford Scholarship, 1999, ss. 13.

[37] TEZİÇ Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, Tıpkı 21. Bası, Beta, İstanbul, ss. 543.

[38] ABDULLAYEV, ss. 116; LAPORTE, ss. 92; HEINRICH, 2011, ss. 3; DEMİRKIRAN Eyüp Kaan, "Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasalarının Hükümet Sistemleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", **Marmara Üniversitesi Hukuku Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, C. 27, S. 1, 2021, ss. 356.

[39] Bu husus aynı zamanda başkana güçlü yetkiler verildiğinin göstergelerinden biri olarak kabul edilebilir.

yukarıda belirtildiği gibi Bakanlar Kurulunu başkan oluşturmakta ve Milli Meclis yalnızca, başkanın önerisi üzerine başbakanın atanmasını onaylamaktadır (m. 95, 118). Ayrıca 2016 yılında Anayasa'ya eklenen 98[1]. maddeye göre, başkana belirli durumlarda Milli Meclisi feshetme yetkisi tanınmış ve bu durumlar arasında bir yıl içerisinde iki kez Bakanlar Kuruluna güvensizlik oyu verilmesi sayılmıştır. Böylece, her ne kadar Anayasa'da yürütme görevi yalnızca başkana verilse (m. 7 ve 99) ve Bakanlar Kurulunun başkana karşı sorumlu olduğunun belirtildiği maddede (m. 114) Milli Meclise karşı sorumlu olduğu belirtilmese dahi, Anayasa'ya göre Bakanlar Kurulunun görevine devam edebilmesi için Meclisin güveninin sürmesi gerekmektedir. Dolayısıyla kanaatimizce Duverger'in üçüncü koşulu da sağlanmaktadır.

Bu noktada, Azerbaycan'da Bakanlar Kurulunun varlığının iki başlı bir yürütme olduğu şeklinde yorumlanamayacağı, bu Kurulun üyelerinin başkan tarafından atanan başkan yardımcıları olarak görülebileceği,[40] Milli Meclise ise yalnızca bu yardımcıların kimler olamayacağı konusunda söz hakkı verildiği ve dolayısıyla sistemin başkanlık sisteminin bir revizyonu olduğu ileri sürülebilir. Gerçekten de Anayasa çerçevesinde Bakanlar Kurulu sınırlı yetkilerle donatılmış ve başkanın astı olarak belirmiştir.[41] Ancak şekli olmayan kurumlarla birlikte değerlendirildiğinde kanaatimizce Azerbaycan Anayasası'nın yarı başkanlık sistemini benimsediğinin belirtilmesi daha uygundur. Şöyle ki; demokratik olmayan ülkelerde resmî kurumların tek başına okunmaları faydalı olmayabilecektir. Zira bu ülkelerde şekli olmayan kurumlar devlet gücüne erişimde belirleyici olmaktadır. Dolayısıyla şekli kurumların anlamlandırılmasında şekli olmayan kurumlara başvurulması mümkündür. Böylece, Azerbaycan'da hâkim olan neopatrimonyal ilişkiler hükümet sistemine de ışık tutabilecektir. Makalenin ikinci bölümünde daha çok üzerinde durulacağı üzere, Azerbaycan'da hüküm süren neopatrimonyal ilişkilerde baş patron Anayasa'nın oldukça güçlü kıldığı başkandır. Patronun başkan olduğuna halel getirilmemesi amacıyla Anayasaca yürütme görevi ve yetkisinin yalnızca başkanda olduğu belirtilmektedir (m. 7 ve 99). Böylece, yarışan patronaj piramitleri olduğu izlenimi yaratmamak adına yürütmenin tek başlı olduğu vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra, Anayasa'da başbakan sınırlı yetkileri haiz olup başkanın astı şeklinde konumlandırılmıştır.[42] Buna karşın Bakanlar Kurulu genel olarak ekonomi politikalarının yürütümüyle

[40] Bknz: ABDULLAYEV, ss. 121.

[41] LAPORTE, ss. 99.

[42] ibid.

görevlendirilmiştir. Bu görevleri haiz bakanların neopatrimonyal ilişkilerin önemli alt patronlarını oluşturabileceği unutulmamalıdır.[43] Öğretide Langerak, bakanların ve yerel yöneticilerin kendi müşterilerinin olduğuna atıf yapmaktadır.[44] Başka bir deyişle, bakanların neopatrimonyal ilişkilerdeki ödülleri ifade eden bazı yetkilerle donatıldığı ve mekanizmadaki ödül ve cezaları dağıtan güçlü konumları olduğu belirtilebilecektir. Ayrıca, 2016 değişiklikleriyle Bakanlar Kurulundan ayrı olarak başkan yardımcılığı kurumu da getirilmiştir (m. 103). Dolayısıyla, Bakanlar Kurulunun yalnızca başkan yardımcıları olarak görülmesinin şekli olmayan kurumlardan çıkarılabilecek nüansları ortadan kaldıracağı düşünülmektedir.

Nitekim öğretide 1995 Anayasası'na Bakanlar Kurulunun dahil edilmesinin o dönemdeki güç ilişkilerini yansıttığı belirtilmektedir.[45] 1995 Anayasası'nın benimsenmesinden bu yana Anayasa 3 kez değiştirilmiştir. Anayasa değişiklikleriyle birlikte, yukarıda anıldığı üzere Milli Meclisin 2 kez güvensizlik oyu vermesi halinde başkanın Meclisi feshedebileceği düzenlenmiştir (m. 98^{1}). Böylece, Milli Meclisin güvensizlik oyuna yönelik bir sınırlama getirilirken bu kurum tamamen ortadan kaldırılmamıştır. Kanaatimizce, oldukça güçlü olan başkanın bu kurumu tamamen tasfiye etmemesi şekli olmayan kurumlarla birlikte ele alındığında anlamlı olmaktadır. Başkan patronajın devamlılığını sağlayabilmek adına Milli Meclis ve Bakanlar Kurulundaki elitleri kâğıt üzerinde de olsa siyasi hayatın bir unsuru olmaktan tamamen çıkaramamış ve böylece sadakatlerini güvence altında tutmak istemiştir.

Görüldüğü üzere, Azerbaycan'ın benimsediği hükümet sistemini demokratik ülkelerde olduğu gibi anlamlandırmak ve yorumlamak mümkün değildir.[46] Ancak böyle bir sistemin benimsemesinin hiçbir fark yaratmadığı ve incelenmesinin herhangi bir fayda sağlamayacağını belirtmek de kanaatimizce uygun değildir.[47] Bu doğrultuda, resmi kurumların yanı sıra patronaj

---

[43] Chayes Aliyev/Pashayev ağının işlemesinde birçok bakanlığın kilit etkilere sahip olduğu belirtilmiştir. CHAYES, ss. 34.

[44] LANGERAK, ss. 130.

[45] LAPORTE, ss. 99.

[46] Batum, Yılmaz ve Köybaşı demokratik, otoriter ve totaliter sistemlerin aynı siyasal kurumlara sahip olabileceğini, ancak bu siyasal kurumların örneğin "*Başkanlık rejimindekine benzemesi[nin], onları Başkanlık rejimi yapmaya yetme[yeceğini]*" belirtmektedir. BATUM Süheyl / YILMAZ Didem / KÖYBAŞI Serkan, **Anayasa Hukuku: Temel Kavramlar ve Genel Esaslar**, 1. baskı, On İki Levha, İstanbul, 2021, ss. 30-31.

[47] Shkel neopatrimonyal rejimlerde resmî kurumların da önemli rol oynayabileceğini belirtmektedir. SHKEL Stanislav, "Neo-patrimonial practices and sustainability of authoritarian regi-

ağındaki ilişkiler göz önünde bulundurularak Azerbaycan Anayasası'nda yarı başkanlık sisteminin benimsendiği düşünülmektedir.

B. Yarı Başkanlık Sisteminin Alt Kategorisi Başkan-Parlamenter Sistem Açısından Değerlendirme

Azerbaycan'da benimsenen hükümet sisteminin yarı başkanlık olduğunu belirtmek şekli kurumların kendi içerisinde tamamıyla yansıtılması açısından yeterli kalmamaktadır. Zira Duverger'in yarı başkanlık sistemi sınıflandırmasında yürütme içerisinde yalnızca sembolik yetkilere sahip olmayan bir başkanın olduğu belirtilirken bu yetkilerin kapsamı ve sınırı konusunda bir ayrım yapılmamıştır.[48] Shugart, Duverger'in yarı başkanlık tanımının içerisine girecek sistemler içerisinde başkan ile başbakan ve başbakan ile meclis arasındaki ilişkinin oldukça farklılaşacağını belirtmektedir. Yazar, bu kurumsal değişikliklerin de değişik sistemlerdeki davranışsal performansları önemli ölçüde değiştirebileceğini ifade etmektedir.[49]

Bu doğrultuda öğretide Shugart ve Carey yarı başkanlık sistemlerinde başkanın kabine üzerindeki yetkilerini baz alarak bir alt başlık daha sunmuşlardır. Bunlar; başbakan-başkanlık (*premier-presidential*) ve başkan-parlamenter (*president-parliamentary*) sistemleridir. Başbakan-başkanlık sisteminde, başbakan ve kabine yalnızca parlamento çoğunluğuna karşı sorumluyken; başkan-parlamenter sistemde başbakan ve kabine hem başkana hem de parlamento çoğunluğuna karşı sorumludur.[50]

Shugart ve Carey, başbakan-başkanlık sisteminde başkanın başbakanı seçeceğini, ancak kabineyi düşürme yetkisinin yalnızca parlamentoda olacağını belirtmektedir.[51] Bu sistemin özelliği, başkanın kendi tercih ettiği kabinenin parlamentonun onayından geçip geçemeyeceği konusunda emin ol-

---

mes in Eurasia", **Communist and Post-Communist Studies**, S. 52, 2019, ss. 169; Yan da otokrat anayasaların yalnızca kağıt olduğu yönündeki genel görüşün değişmeye başladığını, bu anayasaların elitler ve başkan arasındaki güç paylaşımının nasıl olacağını belirlediğini belirtmektedir. YAN Huang-Ting, "Does the constitution matter? Semi-presidentialism and the origin of hegemonic personalist regimes", **International Political Science Review**, C. 41, S. 3, 2020, ss. 369.

48 SHUGART, ss. 333; Elgie ve Moestrup yarı başkanlık sistemlerindeki başkanların oldukça güçlü de zayıf da olabileceğine dikkat çekmektedir. ELGIE / MOESTRUP, ss. 13.

49 SHUGART, ss. 324.

50 SHUGART Matthew Soberg / CAREY John M., **Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics**, Cambridge University Press, Cambridge, 1992, ss. 24.

51 ibid. ss. 24.

maması ve böylece parlamento çoğunluğunu alabilecek bir kabine seçerek kendi tercihlerini sınırlandırmasıdır. Böylece, bir kez seçildikten sonra kabine parlamentoya bağlı olacak ve kabine ile başkan arasındaki ilişki hiyerarşik bir ilişkiye dönüşmeyecektir.

Başkan-parlamenter sistemde ise; başkan kabineyi seçme ve aynı zamanda görevden düşürme yetkisine sahiptir.[52] Dolayısıyla Shugart, bu sistemin başkanlık sistemine çok yakın olduğunu belirtmiştir.[53] Ancak yine de sistemin yarı-başkanlık sistemi altında olduğunu, zira başkan istemese bile teorik olarak parlamentonun kabineyi düşürme yetkisinin bulunduğunu belirtmiştir. Birçok ülkeyi incelediği makalesinde Shugart, başkan-parlamenter alt kategorisinde, parlamentonun güvensizlik oyunun sınırlandırıldığına dikkat çekmiştir.[54] Bu doğrultuda bu alt kategoride, başkanın kabine üzerindeki etkisinin daha fazla olduğu kabul edilebilecektir. Bunun yanı sıra, Elgie ve Moestrup genellikle başkan-parlamenter sistemlerindeki başkanların başbakan-başkanlık sistemlerindeki başkanlara oranla daha güçlü yetkilerle donatıldığına işaret etmektedir.[55]

Bu alt başlıkları Azerbaycan Anayasası bakımından incelemek gerekirse, yukarıda belirtildiği üzere, Anayasa'ya göre Bakanlar Kurulunu başkan kurmaktadır (m. 114). Yalnızca, başbakanın atanma usulü konusunda Anayasa'da farklı bir sistem benimsenmiştir. Anayasa'nın 118. maddesine göre, başbakanın Milli Meclisin onayı ile başkan tarafından atanacağı belirtilmektedir. Maddenin son fıkrasında; iki halde Milli Meclisin onayı olmadan başkanın başbakanı atayacağı düzenlenmektedir. Bunlar, Meclisin maddede öngörülen usule uymaması ve önerilen adayların üç defa reddedilmesi halleridir. Getirilen ikinci istisnaya ilişkin olarak, madde metninde üç defa reddedilecek olan adayın farklı kişiler olması gerektiği konusunda bir kesinlik bulunmamaktadır.[56] Ancak, bu kişilerin aynı olabileceğine kanaat getirilmesi hükmü tamamen anlamsız kılacaktır. Zira böyle bir yorum sonucunda başkanın hakkında ısrarcı olduğu kişinin Meclisin onayı olmamasına rağmen başbakan olarak atanabilmesi mümkün olacaktır.[57]

---

[52] ibid. ss. 24.

[53] SHUGART, ss. 334.

[54] ibid. ss. 340.

[55] ELGIE / MOESTRUP, ss. 11.

[56] ABDULLAYEV, ss. 122.

[57] GÖNENÇ, ss. 210.

Başkanın kabineyi düşürme yetkisinin olup olmadığı bakımından ise; başkana 2009 yılında yapılan Anayasa değişikliği sonucunda Bakanlar Kurulu üyelerini görevden alma yetkisi tanınmıştır (m. 109). Böylece, Azerbaycan hükümet sisteminin Shugart'ın yarı-başkanlık sisteminin "başkan-parlamenter" alt kategorisine girdiği görülmektedir.[58] Bunun yanı sıra, Shugart'ın dikkat çektiği üzere Azerbaycan Anayasası'nda Milli Meclisin güvensizlik oyu da sınırlandırılmıştır. Yukarıda dikkat çekildiği üzere, Anayasa'ya göre bir yıl içerisinde iki kez Bakanlar Kuruluna güvensizlik oyu verilmesi halinde, başkan Milli Meclisi feshedebilecektir (m. 98[I]). Ek olarak, başkanın Bakanlar Kurulunun karar ve emirlerini iptal etme yetkisi de bulunmaktadır (m. 109). Ayrıca, Anayasa'da Bakanlar Kurulunun başkanın astı olduğu, başkana karşı sorumlu olduğu ve nasıl faaliyet göstereceğinin başkan tarafından belirleneceği de hüküm altına alınmıştır (m. 114/3-4). Görüldüğü üzere ve aşağıda daha detaylıca ele alınacağı üzere Azerbaycan, yarı-başkanlık sisteminde başkanın oldukça güçlü yetkilerle donatıldığı ucunda yer almaktadır.

C. Yarı Başkanlık Sistemlerinde Parlamentonun Gücü Açısından Değerlendirme

Azerbaycan Anayasası'nın yarı başkanlık sistemleri içerisinde daha güçlü bir başkana yer veren başkan-parlamenter alt kategorisine girdiğinin tespiti, ülkedeki resmî kurumlarının anlaşılmasında hala yeterli kalmamaktadır. Her ne kadar Shugart ve Carey'nin alt kategorileri bu kategoriler içerisine giren ülkeler arasındaki farklılıkları bir nebze azaltmış olsa dahi bu alt kategoriler altındaki heterojenliği tamamen gidememektedir.[59]

Bu doğrultuda Fish, parlamentonun güçlü olması ile siyaseten açıklık ve demokratikleşme arasında bir korelasyon bulmuş ve incelemesini parlamentonun ve başkanın gücü üzerine yoğunlaştırmıştır.[60] Fish, demokrasi için önemli olan bulgunun hükümet sisteminin yarı-başkanlık veya başka bir hükümet sistemi olarak tespit edilmesi olmadığını, asıl önemli olan etkenin yarı-başkanlık sisteminde parlamentonun gücü olduğunu ifade etmiştir.[61] Nitekim öğretide Teziç de yarı başkanlık sistemlerini "parlamentonun üstün-

---

58 ELGIE / MOESTRUP, ss. 20-21.

59 ibid. ss. 12.

60 FISH, 2005, ss. 199.

61 ibid. s. 209.

lüğüne dayanan" ve "başkanın üstünlüğüne dayanan" olmak üzere iki başlık altında incelemiştir.[62]

Değerlendirmeleri kapsamında Fish, Duverger'in benimsediği tanımdaki yarı başkanlık sistemi koşullarından "kabinenin parlamentonun güveni ile devamlılığını sağlaması" koşulu üzerinde durmuştur.[63] Yazar bu koşulun parlamentonun hükümet üzerindeki kontrolünü belirlediğini ve bu kontrolün çeşitli somut tedbirlerin var olup olmamasına göre işlevsellik kazanacağını belirtmiştir.[64] Bu doğrultuda ilk olarak Fish, yasamanın bakanları bireysel olarak atama yetkisi olup olmadığını veya bakanlara bireysel olarak güven oyu verip veremeyeceklerini sorgulamıştır.[65] Yukarıda açıklandığı üzere, Azerbaycan Anayasası'na göre, başkanın önerisi üzerine başbakanın atanmasını Meclis onaylamaktadır (m. 109, 118). Kabinenin diğer üyelerini ise başkan atamaktadır (m. 114). Ayrıca Bakanlar Kuruluna güvensizlik oyu verilebileceği düzenlenmiş olmakla birlikte Anayasa'da bakanların bireysel olarak Meclis tarafından değerlendirilmesine ilişkin bir hüküm bulunmamaktadır.

İkinci olarak Fish, parlamentonun kendisini riske atmadan kabineyi düşürüp düşüremeyeceğini sorgulamıştır. Zira yazar parlamentonun kendisini riske atacağı bir durumda bu yetkisini kullanma konusunda isteksiz olacağını belirtmiştir.[66] Yine yukarıda açıklandığı üzere, 2016 yılında yapılan değişiklikler sonucunda Milli Meclisin bir yıl içerisinde iki kez Bakanlar Kuruluna güvensizlik oyu vermesi halinde başkan Milli Meclisi feshedebilecektir (m. 98^1).

Fish'in dikkat çektiği üçüncü husus parlamentonun hükümet tasarruflarındaki kontrolüdür. Bu kontrol, bakanların parlamento önünde sorgulanması, başkanı ve hükümeti soruşturma hakkının bulunması ve hükümet otoritelerinin denetlenmesi gibi mekanizmaları içermektedir.[67] Azerbaycan Anayasası'nda Milli Meclise "Anayasa Mahkemesi'nin önerisi üzerine başkanın *impeachment* usulü ile görevden alınması" yetkisi tanınmıştır (m. 95). Anayasa'nın başkanın görevden alınmasına ilişkin 107. maddesine göre başka-

---

62 TEZİÇ, ss. 542-543.

63 FISH, 2005, ss. 199.

64 ibid.

65 ibid.

66 ibid.

67 ibid. ss. 199-200.

nın ciddi bir suç işlemesi halinde bu durum Ali Mahkemesinin görüşüne dayanılarak Anayasa Mahkemesinin girişimi ile Milli Meclise sunulmaktadır. Milli Meclisin 95 oy ile karar alması halinde başkan görevden alınır. Milli Meclisin kararı Anayasa Mahkemesi tarafından imzalanır. Anayasa Mahkemesinin kararı bir hafta içinde imzalamaması halinde ise karar yürürlüğe girmez. Maddenin son fıkrasına göre ise Anayasa Mahkemesinin girişimi üzerine Milli Meclisin iki ay içerisinde bir karar almaması halinde girişim reddedilmiş sayılır. Görüldüğü üzere Azerbaycan Anayasası'na göre *impeachment* usulü ile başkanın görevine son verilmesi oldukça güçtür. Öğretide başkanın azlinin Anayasa Mahkemesi tarafından başlatılmasının sakıncalarına da yer verilmiştir. Böyle bir yöntemle yargının siyaset alanına çekileceği endişesi dile getirilmektedir.[68] Ayrıca sürecin tamamlanması için öngörülen iki aylık sürenin yeterli olmadığı ve kısıtlayıcı bu sürenin süreci iyice zorlaştırdığı belirtilmektedir.[69]

Fish parlamentonun hükümet üzerindeki etkisinin yanı sıra parlamentonun yasama faaliyetinde tekel olup olmadığının da önemli bir husus olduğunu ifade etmiştir.[70] Yazar başkan kararnamelerinin olağanüstü hallerle sınırlandırılmadığı durumlarda yasamanın yasama yetkisini başkan ile paylaşacağını ve başkan ile parlamento arasındaki dengenin etkileneceğini belirtmiştir.[71] Böylece Fish, Duverger'in "yasamanın hükümet üzerinde bağımsız bir eli olup olmadığını" sorgulamasına ek olarak "yürütmenin yasama üzerinde bağımsız bir eli olup olmadığını" da sorgulamıştır.[72] Bu doğrultuda Azerbaycan Anayasası incelenirse, başkan ile Milli Meclis arasındaki dengenin başkan lehine oldukça fazla bozulduğu görülmektedir.

Bu noktada genel bir çerçeve çizilmesi adına Anayasa'da düzenlenen düzenleyici işlemlerden bahsedilebilir. Azerbaycan'daki düzenleyici işlemler Anayasa, referandum ile kabul edilen işlemler, kanunlar, fermanlar, Bakanlar Kurulu kararları ve merkezi yürütme organlarının düzenleyici işlemleri olarak sayılmıştır (m. 148). Bunun dışında Anayasa'nın çeşitli hükümlerinde anayasal kanunlardan bahsedilmektedir. Anayasal kanunlar ile kanunlar arasındaki fark, bunların düzenleyeceği konular ve benimsen-

68 ABDULLAYEV, ss. 123; GÖNENÇ, ss. 209.

69 GÖNENÇ, ss. 210.

70 FISH, 2005, ss. 200.

71 ibid.

72 ibid.

me usulleridir. Anayasa'nın çeşitli hükümlerinde anayasal kanunlar ile düzenlenecek konular belirtilmiştir. Örneğin; devletin bayrağı, amblemi ve marşı (m. 23), Meclisin yetki alanına girecek konuların genişletilmesi (m. 94-95), önceki başkanlara sağlanacak güvenceler (m. 108), düzenleyici işlemlerin nasıl yayınlanacaklarına ilişkin kurallar (m. 149) anayasal kanunlarla düzenlenecektir. Anayasal kanunların benimsenme usulüne aşağıda yer verilmektedir.

Meclisin düzenleme yetkisinin düzenlendiği 93. maddede Meclisin yetki alanına giren konularda anayasa kanunları ve kanunlar yürürlüğe sokabileceği ve kararlar alabileceği belirtilmektedir. Maddenin dördüncü fıkrasında; yargıya ve yürütmeye verilen somut görevlere ilişkin olarak Milli Meclisin kanun veya karar çıkaramayacağı belirtilmektedir. Anayasa'nın 94. maddesinde, Meclisin hakkında genel kurallar belirleyebileceği konular sayılmıştır.[73] Böylece Anayasa yasamanın genelliği ilkesini benimsememiş, yasama organının yetkisini sınırlandırmıştır.[74] Anayasa'nın 95. maddesinde ise, Milli Meclisin çözümleme yetkisi olan konular düzenlenmiştir. Bu konuların da birçoğu başkanın önerisi üzerine çözümlemeye yetkili olunan konulardır. Askeri doktrinin kabulü, başbakanın atanmasının onaylanması, Anayasa Mahkemesi, Ali Mahkemesi ve temyiz mahkemelerinin hakimlerinin atanması, başsavcının atanması ve görevden alınmasının onaylanması, hakimlerin görevden alınması, diplomatik temsilcilik kurulması, devlet bütçesinin onaylanması ve uygulanmasının denetimi, insan hakları komiseri seçimi, Merkez Bankası Yönetim Kurulu üyelerinin atanması ve görevden alınması, Silahlı Kuvvetlerin kendi görevlerine ilişkin olmayan görevleri icra etmeleri için izin verilmesi, savaş ve barış ilanına izin verilmesi şeklindeki konuların

---

[73] Anayasa'nın 94. maddesinde hakkında genel kurallar benimsenebilecek kurallar şu şekilde sayılmıştır: temel hak ve özgürlükler, başkanın ve Milli Meclisin seçimleri, milletvekillerinin statüsü, referandum, Mahkeme yapısı ve hakimlerin statüsü, savcılık, avukatlık ve noterlik, mahkeme işlemleri, mahkeme kararlarının infazı, belediye seçimleri ve belediyelerin statüsü, olağanüstü hal ve sıkıyönetim kanunu, devlet ödülleri, gerçek ve tüzel kişilerin statüleri, medeni hukukun nesneleri, anlaşmalar, medeni hukuk sözleşmeleri, temsil ve miras, kamu malları, özel mallar ve belediye mallarının hukuku rejimi dahil eşya hukuku ve fikri mülkiyet hukuku, diğer mülkiyet hakları, borçlar hukuku, velayet ve vesayet dahil aile ilişkileri, mali faaliyetlerin esasları, vergiler, harçlar ve ödemeler, iş hukuku ilişkileri ve sosyal güvenlik, suçların ve diğer hukuka aykırılıkların tanımı, bu aykırılıkların sorumluluğunun esasları, savunma ve askerlik görevleri, devlet memurluğu, güvenliğin temelleri, bölgesel yapı, devlet sınırlarının rejimi, uluslararası antlaşmaların onaylanması ve feshi, iletişim ve ulaşım, istatistik, metroloji ve standartlar, gümrük işi, ticaret ve borsa faaliyeti, bankacılık, muhasebe, sigorta.

[74] DEMİRKIRAN, ss. 349.

hepsi başkanın önerisi üzerine çözülecek konulardır.[75] Hem Milli Meclisin hakkında genel kurallar benimseyeceği konuların hem de kararlar alabileceği konuların anayasal kanun ile genişletilebileceği belirtilmiştir.

Demirkıran makalesinde Azerbaycan öğretisinden Askerov'un Meclis'in düzenleme alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin görüşlerine atıf yapmıştır. Askerov Azerbaycan'da kısmi sınırlı parlamentodan bahsedilebileceğini, sayılan konuların anayasal kanunlar ile genişletilebileceğini ve parlamentonun bu şekilde sınırlandırılmasının kuvvetler ayrılığı ilkesi ile açıklanabileceğini belirtmiştir.[76] Demirkıran ise makalesinde Askerov'un yasama organının yetkilerinin ciddi bir şekilde sınırlandırılmış olduğuna hiç değinmemesini eleştirmiştir.[77] Bu noktada kanaatimizce anayasal kanunlar ile yasama organının yasama alanının genişletilebileceğine ilişkin iddia da sorgulanmalıdır. Zira aşağıda anılacağı üzere anayasal kanunların benimsenmesinde başkanın mutlak veto yetkisi bulunmaktadır.

Azerbaycan Anayasası yasama girişimi hakkında da ilginç hükümler ihtiva etmektedir. Anayasa'nın 96. maddesine göre, yasama girişimi Milli Meclis milletvekillerine, başkana, Ali Mahkemesine, 40.000 vatandaşa, Cumhuriyet Savcılığına ve Nahçivan Özerk Cumhuriyeti Ali Mahkemesine aittir.[78] Bu girişimlerin taslak kanunlar veya kararlar ile yapılacağı belirtilmiştir. Ancak, bu taslak kanunlar ve kararlarda yapılacak değişikliklerin yasama girişimi hakkını kullanan organın iznine bağlı olduğu belirtilmiştir. Öğretide Gönenç yasama girişiminde bulunan organın değiştirilen yasada bir aktör olarak kalmak istemeyebileceğini belirterek siyasi etik açısından hükmün olumlu sonuçlarının bulunduğunu belirtmiştir. Ancak yazar, hükmün yasama organının yasama işlevini sınırlandırabileceği endişesini de dile getirmiştir.[79] Demirkıran da benzer değerlendirmelerle bu yöndeki bir sınırlamanın demokrasi ilkesi ile bağdaşmadığını ifade etmiştir.[80]

---

[75] Bunun dışındaki konulardan bazılarına makalenin ayrı bölümlerinde yer verilmiştir. Bunlar; Milli Meclisin çalışmalarının organizasyonu, idari sınırlar, kanundan farklı kurallar öngören uluslararası antlaşmaların onaylanması ve iptali, Anayasa'da belirtilen durumlarda başkanın fermanlarının onaylanması, Anayasa Mahkemesinin önerisi üzerine başkanın görevden alınması, Bakanlar Kuruluna güven oyu verilmesi, referanduma karar verilmesi, genel af ve belediyelerin hesaplarının dinlenmesidir.

[76] DEMİRKIRAN, ss. 349-350.

[77] ibid. ss. 350.

[78] Gönenç, Ali Mahkemesine yasama girişimi yetkisinin verilmesinin Mahkemeyi siyasi etkilere açması sonucunu doğuracağını belirtmektedir. GÖNENÇ, ss. 213.

[79] ibid.

[80] DEMİRKIRAN, ss. 351.

Tüm bu hususlara ek olarak Anayasa'da kontrol denge mekanizmasını daha da bozacak bir şekilde başkanın veto yetkisi düzenlenmiştir. Anayasa'da taslak kanunların, imzasının alınması için başkana sunulacağı belirtilmiştir (m. 97). Kanuna itiraz etmesi halinde ise başkan kanunu imzalamayıp Milli Meclise geri gönderebilecektir (m. 110/1). Anayasal kanunlar bakımından ise başkanın anayasal kanunu imzalamaması durumunda anayasal kanun yürürlüğe girmemektedir (m. 110/2). Böylece, başkanın anayasal kanunlar açısından mutlak veto yetkisi bulunmaktadır. Diğer kanunlar bakımından ise; Meclisin 63 oy ile kabul ettiği kanunlar 83; 83 oy ile kabul ettiği kanunlar 95 oy çokluğu ile kabul edilirse kanunların yürürlüğe gireceği düzenlenmiştir. Böylece, anayasal kanun olmayan kanunlar bakımından başkana güçleştirici veto yetkisi tanınmıştır.

Anayasa ile başkana düzenleyici işlemler yapma yetkisi de verilmiştir. Anayasa'nın 113. maddesinde bu düzenlemeler ikiye ayrılmıştır: fermanlar ve emirler. Maddede, genel esasları belirleyen konularda başkanın fermanlar çıkarabileceği, diğer konular hakkında ise emirler vereceği belirtilmiştir. Ayrıca, başkanın yetkilerinin düzenlendiği 109. maddede; Milli Meclis ve yargının yetki alanlarına girmeyen meseleleri başkanın çözümleyeceği belirtilmiştir. Bu doğrultuda, Anayasa'da Milli Meclisin yetkisi alanında gösterilmeyen konuların başkanca düzenlenebileceği sonucuna ulaşılabilecektir.

Bu kısımda son olarak, yukarıda anılan düzenleyici işlemler arasındaki ilişkilere değinilebilecektir. Anayasa'nın 149. maddesinde normlar arası ilişkiler kaleme alınmıştır. Bu maddede kanunların Anayasa'ya aykırı olamayacağı; başkanın fermanlarının Anayasa'ya ve kanunlara aykırı olamayacağı; Bakanlar Kurulu kararlarının Anayasa'ya, kanunlara ve fermanlara aykırı olamayacağı; merkezi yürütme organlarının normatif düzenlemelerinin ise yukarıda sayılanlara aykırı olamayacağı belirtilmiştir. Maddede ayrıca düzenleyici işlemlerin ancak yayınlandıktan sonra yürürlüğe gireceği vurgusu yapılmıştır. Anayasaca kanunların yayımlanması görevi ise başkana tanınmıştır (m. 109).

Her ne kadar başkan tarafından çıkarılacak fermanların Milli Meclisin çıkaracağı kanunlara uygun olması gerektiği belirtilmiş ve normlar hiyerarşisi bakımından kanunlar üst norm olarak belirlenmişse de bu hükmün fiiliyatta bir işlevi olmayacağı değerlendirilmektedir. Zira öncelikle, Milli Meclisin düzenleme yapacağı alanlar kısıtlıdır. Diğer konular hakkında başkan kanuna uygun olma kaygısı yaşamadan fermanlar çıkarabilmektedir. İkinci olarak, başkanın kanunlar üzerinde güçleştirici veto yetkisi bulunmaktadır.

Nitekim aşağıda inceleneceği üzere, başkanın yasama konusundaki yetkileri şekli olanların da ötesine geçmektedir.[81]

D. Süper Başkanlık Sistemi Açısından Değerlendirme

Azerbaycan Anayasası'nda başkana verilen geniş yetkiler Fish'in süper başkanlık sistemini hatırlatmaktadır.[82] Fish'e göre süper başkanlık, yürütmenin hem boyut olarak hem ulaştığı kaynaklar bakımından diğer tüm devlet organlarını küçülttüğü bir sistemdir. Bu sistemde başkan yasama gücüne sahiptir ve kanunen veya fiilen tüm gücü kontrol etmektedir. Zayıf yasama organı ise başkanın yasama işlemlerini iptal edememekte ve yürütmenin başını denetleyecek kaynağa sahip olmamaktadır. Ayrıca süper başkanlık sisteminde başkanın azlini neredeyse imkansız kılacak *impeachment* usulü benimsenmekte ve yargı da tümüyle veya kısmen başkan tarafından kontrol edilmektedir.[83]

Azerbaycan'da yukarıda detaylıca açıklandığı üzere başkanın yasama alanında oldukça fazla yetkisi bulunmaktadır. Bununla birlikte öğretide, başkanın yasama yetkilerinin resmi olanın da ötesine geçtiği,[84] başkanın yasama girişimini tekeli altına aldığı[85] ve bütçenin oldukça dar tartışmalar sonucunda geçirildiği belirtilmektedir.[86] Heinrich, Anayasaca Milli Meclise bütçelerin onaylanması yetkisi verildiğini ve bu sayede Milli Meclisin teorik olarak yürütme organını etkileyebilme imkanının olduğunu belirtmektedir. Ancak yazar, 1995 yılından beri Milli Meclisin bağımsızlığını ve gücünü kaybettiğini, Meclisin başkanın partisi ve diğer "bağımsız" adaylar tarafından domine edildiğini ve çoğu zaman yürütme tarafından teklif edilen bütçenin formalite gereği yapılan tartışmalar sonucunda kabul edildiğini belirtmektedir.[87] Fish de Azerbaycan'daki yasama organının Sovyet sonrası dö-

---

81 Heinrich başkanın yasama girişimini tekelleştirdiğini belirtmektedir. HEINRICH, 2011, ss. 3.

82 Öğretide de Azerbaycan hükümet sisteminin süper başkanlık sistemini anımsattığı belirtilmektedir. Bknz: ABDULLAYEV, ss. 126; LAPORTE, ss. 99.

83 FISH M. Steven, "The Impact of the 1999-2000 Parliamentary and Presidential Elections on Political Party Development", **The 1999-2000 Elections in Russia**, Editör: Vicki L. Hesli ve William M. Reisinger, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, ss. 200.

84 Özsoy Boyunsuz "*zayıflatlmış kuvvetler ayrılığı[nın], aşırı güçlenmiş başkanlar[ın] her zaman anayasanın sözünden destek almayabil[eceğine]*" dikkat çekmektedir. ÖZSOY BOYUNSUZ Şule, "Siyasi Parti Sistemlerine Göre Başkanlık Rejiminin Türleri", **Amme İdaresi Dergisi**, C. 49, S. 3, 2016, ss. 15.

85 HEINRICH, 2010, ss. 12.

86 LAPORTE, ss. 92.

87 HEINRICH, 2011, ss. 3-4.

nemde kısa bir süre için önemli bir rol oynadığını, ancak daha sonra başkanın yasamayı vesayeti altına aldığını belirtmektedir.[88]

2016 yılında yapılan referandum sonucunda ise başkan ile Milli Meclis arasındaki dengenin iyice bozulduğu görülmektedir. Anayasa'ya eklenen 98[1]. maddede başkana belirli durumlarda Meclisi feshetme yetkisi tanınmıştır. Yukarıda anıldığı üzere bu durumlardan biri Meclisin bir yıl içerisinde iki kez Bakanlar Kuruluna güvensizlik oyu vermesidir. İkinci durum, başkanın iki önerisi üzerine süresi içerisinde Anayasa Mahkemesine, Ali Mahkemesine ve Merkez Bankası Yönetim Kuruluna atama yapılmaması halidir. Son olarak, ortadan kaldırılamayacak nedenlerle Meclisin hakkında genel kurallar çıkarabileceği konuların düzenlendiği 94., karar almakta yetkili olduğu konuların düzenlendiği 95. ve yasama girişimine ilişkin 96. maddedeki bazı görevlerin yerine getirilememesi halinde de başkan Meclisi feshedebilecektir.

Anayasa'da ayrıca, savaş durumunda, askeri operasyonların yürütülmesinin Milli Meclis seçimlerini imkânsız hale getirmesi durumunda ne yapılacağı düzenlenmektedir (m. 84). Buna göre, seçimlerin yapılması askeri operasyonun sonuna kadar bekletilebilecektir. Bu hususta kararı ise, seçimlerin yapılmasına ilişkin yetkili devlet organının başvurusu üzerine Anayasa Mahkemesi verecektir. 109. maddede de Meclis seçimlerine çağrı konusunda başkan görevlendirilmiştir.

Başkanın yetkilerinin düzenlendiği 109. maddede;[89] yargı organına ilişkin önemli yetkilere de rastlanmaktadır. Bu çerçevede öncelikle başkan;

---

88 FISH, 2005, ss. 196.

89 Anayasa'nın 109. maddesinde birçok konu başkanın yetki alanına dahil edilmiştir. Maddede sayılanlar ile yetinilmeyerek başkana "Anayasa ile Milli Meclisin ve mahkemelerin yetki alanına dahil edilmeyen diğer konuları çözümleme" yetkisi de verilmiştir. Maddede sayılan diğer yetkiler şunlardır: Meclis seçimlerine çağrı; devlet bütçesinin onay için Meclise sunulması; ekonomik ve sosyal programların onaylanması; Meclisin onayı ile birlikte başbakanın atanması; başbakanın görevden alınması; Bakanlar Kurulunun üyelerini atamak ve görevden almak; gerektiğinde Bakanlar Kurulunun toplantılarına katılmak; Bakanlar Kurulunun istifasına ilişkin karar almak; bütçenin sınırları içerisinde merkezi ve yerel yürütme organlarını kurmak; Bakanlar Kurulunun, Nahçıvan Bakanlar Kurulunun, merkezi ve yerel yürütme organlarının düzenlemelerini iptal etmek; Merkez Bankası Yürütme Kurulunun üyelerini atamak ve görevden almak için Meclise öneride bulunmak; Merkez Bankası Başkanını Yönetim Kurulu üyeleri arasından atamak; askeri doktrini Meclisin onayına sunmak; Silahlı Kuvvetlerin Yüksek Komuta Heyetini göreve atayıp görevden almak; Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğini kurmak ve yöneticisini atamak; İnsan Hakları Komisyonerinin seçimi için Meclise öneride bulunmak; diplomatik temsilciliklerin kuruluşu için Meclise öneride bulunmak, diplomatik temsilcileri atamak ve geri çağırmak; yabancı devletlerin diplomatik temsilcilerinin güven

Anayasa Mahkemesi, Ali Mahkemesi ve istinaf mahkemelerinin hakimlerinin göreve atanması konusunda Milli Meclise öneride bulunmaktadır. Buna ek olarak başkan Azerbaycan'daki diğer mahkemelerin hakimlerini göreve atamaktadır. Son olarak, başkan Azerbaycan Cumhuriyeti Başsavcısını Milli Meclisin onayı ile atayacak ve görevden alabilecektir. Bu yetkilerden yola çıkarak başkanın yargı organında nüfuzunu sağlayabileceği belirtilebilecektir.

Dahası, 101. maddenin beşinci fıkrası, Anayasa değişikliğine ilişkin 2009 yılında yapılan referandumla değiştirilmiştir. Maddenin referandumdan önceki haline göre, başkanın görevi iki dönem ile sınırlandırılmıştır. Ancak referandumdan sonra bu madde; savaş halinde askeri operasyonlar nedeniyle seçimlerin yapılamaması durumunda hem başkanlık hem Meclis seçimlerinin askeri operasyonların sonuna kadar ertelenebileceğine ilişkin hükmü ihtiva eder şekilde düzenlenmiştir. İlham Aliyev, referandumdan önce Reuters'a verdiği röportajda, Avrupa Birliği üyesi devletlerde liderlerin dönem sınırlamaları olmadığını, insanların istedikleri kadar bu liderleri seçebildiklerini, bu durumun demokratik olduğunu ve Azerbaycan'da da uygulanması gerektiğini belirtmiştir.[90] Aliyev'in bu iddiasının birçok açıdan yanlış olduğu ortadadır. Aliyev, kişiselleşmiş güce elverişli olan bir sistem[91] ile parlamentonun hükümeti oluşturduğu ve gensoru mekanizmasıyla denetleyebildiği parlamenter sistem arasındaki farkı görmezden gelmiştir. Azerbaycan Anayasası'nın başkana çok geniş yetkiler verdiği göz önünde bulundurulduğunda, Azerbaycan'ın "dönem sınırlaması" kurumuna özellikle ihtiyacı olduğu

mektuplarını ve avdetnamelerini kabul etmek; uluslararası antlaşma yapmak, onaylanmaları ve iptal edilmeleri için Meclise sunmak, tasdiknameleri imzalamak; referandum belirlemek; kanunları imzalayıp yayınlamak; vatandaşlığa bağlı meseleleri çözümlemek; af kararı çıkarmak; devlet ödülleri vermek; yüksek askeri ve özel rütbeler vermek; seferberlik ilan etmek; askerlik hizmetine çağırmak ve askerlerin yedeğe alınmasına karar vermek; Güvenlik Kurulu kurmak; Silahlı Kuvvetlerin görevi ile ilgili olmayan görevler için görevlendirilmesi için Meclise öneride bulunmak; olağanüstü hal ve sıkıyönetim ilan etmek; Meclis'in onayıyla savaş ilan etmek ve barış yapmak; özel güvenlik birimleri kurmak.

90 Guy Faulconbridge, Azeri leader shrugs off rights criticism, 2009, https://www.reuters.com/article/us-davos-azerbaijan-aliyev-politics-sb-idUSTRE50T2OB20090130, (Erişim Tarihi: 19 Ocak 2022).

91 Linz demokratik olmayan yöneticilerin hayat boyu hüküm sürdüğü anısıyla birlikte dönem sınırlamalarına talebin arttığını belirtmektedir. Yazar, başkanlık sistemlerinin tanımında dönem sınırlamasının bir koşul olarak öngörülmediğini, ancak bu sınırlamaların başkanlık sisteminde açık bir şekilde hakim uygulama teşkil ettiğini belirtmektedir. LINZ Juan, "Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference?", **The Failure of Presidential Democracy Comparative Perspectives**, Editör: Juan Linz ve Arturo Valenzuela, C. 1, The John Hopkins University Press, Baltimore-Londra, 1994, s. 16.

belirtilmelidir. Nitekim öğretide Guliyev, bu değişikliğin halihazırda bozulmuş kontrol denge mekanizmasını başkana sınırsız yetki tanıyarak daha da bozacağını ifade etmiştir.[92]

Sonuç olarak, Azerbaycan'ın yarı başkanlık sistemini benimsediği kabul edilebilecektir. Ancak Anayasa hükümleri incelendiğinde bu sistemin yasama ve yargı alanlarına da sirayet edecek güçlü yetkileri haiz bir başkana yer verdiği belirtilmelidir. Başkanın yetki alanının genişliği Meclisin ve Bakanlar Kurulunun siyasi hayatta belirleyiciliği olmayan kurumlardan ibaret olduğuna yönelik endişelere yol açmaktadır. Bu doğrultuda, Azerbaycan Anayasası'nın süper başkanlık sistemine yol açtığı belirtilebilecektir.

2. Azerbaycan'ın Hükümet Sisteminin Muhalefetin Gelişimine Etkileri

Azerbaycan Anayasası'nda düzenlenen şekli kurumların muhalefetin ve muhalefetin örgütlenmiş hali siyasi partilerin gelişimine birçok açıdan olumsuz etki yarattığı belirtilebilecektir. Öncelikle başkana verilen güçlü yetkiler siyasetin kişiselleşmesine yol açmaktadır. İkinci olarak yasama organının güçsüz olması siyasi parti kurma güdüsünü azaltmaktadır. Ayrıca Azerbaycan'daki resmî kurumlar muhalefet üzerinde yıldırıcı bir etki doğurmaktadır.

Öncelikle, başkana oldukça güçlü yetkiler verilen süper başkanlık sistemleri siyasetin kişiselleşmesi için oldukça uygun bir ortam yaratmaktadır.[93] Siyasetin kişiselleşmesi siyasi alana tek bir kişinin tahakkümünün olmasını ifade eder. Böyle durumlarda liderin kişiliği siyasi politikalar ve bu politikaların çıktıları üzerinde oldukça büyük etki doğurmaktadır.[94] Yasama organının işlevlerinden biri ise "*bir tartışma ya da istekleri dile getirme işlevi*" olarak görülmektedir.[95] Ancak siyasetin kişiselleşmesi siyasi partilerin Meclis içerisinde tartışmalarına ve politika üretmelerine gerek kalmaması sonucunu da doğurmaktadır. LaPort'un yaptığı röportajda bir siyaset uzmanı, Milli Mecliste gerçekten çalışan yaklaşık 20 milletvekilinin olduğunu, diğer milletvekillerinin hiçbir şey yapmadığını, yalnızca gelip bütçelere evet

---

92 GULİYEV Farid, "End of Term Limits: Monarchical Presidencies on the Rise", **Harward International Review**, 28 Şubat 2009.

93 HUSKEY Eugene, "Authoritarian Leadership in the Post-Communist World", **Daedalus**, C. 145, S. 3, 2016, ss. 72.

94 Andrea Kendall-Taylor, Carisa Nietsche, Erica Frantz ve Joseph Wright, How Personalist Politics is Changing Democracies, 15 Şubat 2021, https://www.cnas.org/publications/commentary/ how-personalist-politics-is-changing-democracies, Erişim Tarihi: 31 Mart 2022.

95 TEZİÇ, ss. 467.

oyu verdiğini ifade etmiştir.[96] Heinrich, fiiliyatta Hukuki Reform Hakkında Başkanlık Komisyonu'nun bir kanun tasarısı yaptığını, bu tasarının ilgili parlamento komisyonuna verildiğini ve parlamentoda kanunlar hakkında lobicilik faaliyetinin hiç olmadığını belirtmiştir.[97] Böylece, parlamentoda tartışma ortamının olmaması parlamento içerisinde oluşmaya müsait olan gruplaşmaların önüne geçmektedir.

İkinci olarak Fish, siyasi parti kurmaktaki güdünün yasama organının gücüne bağlı olduğunu belirtmektedir.[98] Yazar, yasama organının güçsüz olduğu hallerde siyasi faaliyetler için cazip konumların yürütme organı içinde olacağını ve yürütme organı içerisinde bir konum edinebilmek için siyasi parti kurulmasının önemli olmadığını belirtmektedir.[99] Böylece yazara göre, "güçlü başkan" ve "zayıf yasama" sistemi, siyasi partilerin büyümesi sonucunu doğurmaktan ziyade yürütme organı içerisinde rüşvete ve baskıya dayanan kişisel ilişkilerin gelişmesine yol açmaktadır.[100]

Üçüncü olarak, Azerbaycan Anayasası'ndaki şekli kurumların muhalefet üzerinde yıldırıcı bir etkisinin olduğu da belirtilebilecektir. Sovyet sonrası devletlerdeki otoriter liderleri incelediği makalesinde Huskey, bu ülkelerin bazılarının anayasalarında başkanlık seçimleri arasındaki sürenin uzatıldığını belirtmiş ve bu durumun da halihazırda zayıf olan muhalefet üzerinde daha da yıldırıcı bir etki yarattığını ifade etmiştir.[101] Azerbaycan Anayasası'nda da başkanlık seçimleri arasındaki süre 2016 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile 5 yıldan 7 yıla uzatılmıştır. Benzer bir değerlendirme başkanlık için dönem sınırlamasının kaldırılması açısından da yapılabilecektir. Nitekim dönem sınırlamasını kaldıran 2009 yılında yapılan Anayasa değişikliğiyle yönetici kadrosundaki elitlere iktidarın yakın bir zamanda el değiştirmeyeceği sinyalinin verildiği belirtilmektedir.[102]

---

96 LAPORTE, ss. 108.

97 HEINRICH, 2011, ss. 4.

98 FISH, 2005, ss. 226.

99 ibid.

100 ibid.

101 HUSKEY, ss. 76.

102 International Crisis Group, "Azerbaijan: Vulnerable Stability", **International Crisis Group Europe Report N2017**, 2010, ss. 4; GULİYEV Farid, "Political Elites in Azerbaijan", **Challenges of the Caspian Resource Boom. Domestic Elites and Policy-Making**, Editör: Andreas Heinrich ve Heiko Pleines, Palgrave Macmillan, Houndmills, ss. 117.

Sonuç olarak, Azerbaycan Anayasası incelendiğinde, başkanın devletin diğer organlarına da sirayet eden oldukça güçlü yetkilerle donatıldığı ve Azerbaycan'da süper başkanlık sisteminin hâkim olduğu görülmektedir. Süper başkanlık sisteminin siyasi hayatı kişiselleştirmesi, yasamanın güçsüzlüğü karşısında çekici pozisyonların yürütme organında toplanması ve muhalefeti yıldırıcı birtakım şekli kurumlara yer verilmesi siyasi partilerin gelişmesini durdurmaktadır. Böylece, yalnızca Anayasa'nın incelenmesinden Azerbaycan'da muhalefetin neden gelişemediği bir nebze de olsa anlaşılabilmektedir.

II. AZERBAYCAN'DA ŞEKLİ OLMAYAN KURUM OLARAK PATRONAJ VE PATRONAJIN MUHALEFET ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Önceki bölümde Azerbaycan'daki şekli kurumlar ve bu kurumların muhalefetin gelişimine etkisinden bahsedilmiş ve kişiselleştirilmiş gücün halihazırda siyasi partilerin gelişimini desteklemeyen bir yapıyı beraberinde getirdiği tespitinde bulunulmuştur. Ancak otoriter ülkelerde resmi olmayan kurumlar da devlet gücüne erişimi sağlama konusunda oldukça etkilidir. Bununla paralel olarak birçok otoriter rejimde patrimonyal sistem özelliklerine rastlanmaktadır.[103] Gerçekten de Azerbaycan'ın da dahil olduğu bazı Sovyet sonrası ülkelerin siyasal dinamikleri yalnızca Anayasa'daki şekli kurumlarla şekillenmemekte, şekli olmayan kurumlar bu dinamiklerin şekillenmesinde daha önemli bir rol üstlenmektedir.[104] Sovyet sonrası ülkelerin siyasi rejimleri incelenirken bunların neopatrimonyal niteliklerine de sıklıkla vurgu yapılmaktadır.[105]

Bu çerçevede bu bölümde şekli olmayan kurum olarak patronajın Azerbaycan siyasetini ne şekilde etkilediği üzerinde durulmaktadır. Bu doğrultuda öncelikle Azerbaycan siyasi hayatında geçerliliği olan patronlu başkanlık kavramından bahsedilmektedir. İkinci olarak, patronaj ile Anayasa ve seçim ilişkisi ele alınmaktadır. Son olarak ise patronajın muhalefet üzerindeki etkileri ele alınmaktadır.

---

[103] ROTH Guenther, "Personal Rulership, Patrimonialism, and Empire-Building in the New States", **World Politics**, C. 20, S. 2, 1968, ss. 197.

[104] Aslında, şekli olmayan ve şekli kurumların ayrı ayrı incelenmesi de suni bir ayrım sayılabilir. Zira şekli kurumlarda benimsenen oldukça zayıf kontrol denge mekanizmaları yolsuzluk gibi şekli olmayan kurumların doğumunu ve devamlılığını oldukça kolaylaştırmaktadır. Bknz: FISH, 2005, ss. 242. Nitekim şekli kurumların incelendiği üst başlıkta şekli olmayan kurumlara sıklıkla atıf yapılmıştır.

[105] SHKEL, ss. 169.

1. Patronlu Başkanlık Sistemi Açısından Değerlendirme

Öğretide Hale patronlu başkanlık sisteminin iki unsuru olduğunu belirtmektedir. Yazara göre öncelikle, halk tarafından doğrudan seçilen başkanın devletin diğer organlarına ilişkin olarak birçok resmi yetkisinin olması gerekmektedir.[106] Makalenin ilk bölümünde detaylıca açıklandığı üzere, Azerbaycan'da başkanın resmi yetkileri oldukça geniştir. Patronlu başkanlık sisteminden bahsedilebilmesi için ikinci olarak başkanın devlet ve ekonomi kesişiminde patron müşteri ilişkilerine dayanan şekli olmayan bir güce sahip olması gerekmektedir.[107] Azerbaycan çeşitli kaynaklarda patronlu siyasetin oldukça fazla olduğu ülkeler arasında gösterilmiştir.[108] Bu doğrultuda bu bölümde Azerbaycan'da başkana resmi olmayan bir güç veren patronaj kavramı üzerinde durulmaktadır.

Hale, patronlu başkanlık sistemindeki "patronlu" ifadesinin siyasi otoritenin resmi kurumsal uygulamalar veya fikre dayalı politikalardan ziyade kaynakların seçici dağıtımı doğrultusunda kullanımını anlattığını belirtmiştir.[109] Bu doğrultuda "patronlu siyaset" ise içine şahsen tanınmayan birçok kişiyi dahil eden ideolojik sınıf veya inançlar gibi soyut, kişilik dışı prensipler doğrultusunda oluşan yapıdan ziyade; toplumdaki bireylerin siyasi ve ekonomik amaçlarını tanıdıkları insanların oluşturdukları zincir vasıtasıyla gerçekleştirdikleri, bireysel ödül ve ceza mekanizmalarına göre şekillenen bir yapıyı tarif etmektedir.[110] Dolayısıyla patronajda ulus, etnik grup, siyasi düşünce gibi üst kavramlar doğrultusunda birleşen birbirini tanımayan insanların oluşturduğu gruplar söz konusu olmamaktadır. Bunun yerine kavram, birbirini tanıyan ve bu şekilde genişleyen insanların oluşturduğu kolektif eylemi ifade etmektedir. Bu noktada Weber'in "meşru"[111] otorite tiplerine ve patrimonyalizm tanımına da değinilebilecektir. Weber meşru otorite tiplerini "geleneksel otorite", "karizmatik otorite" ve "akılcı otorite" olmak üzere

---

[106] HALE Henry E., "Regime Cycles: Democracy, Autocracy, and Revolution in Post-Soviet Eurasia", **World Politics**, C. 58, S. 1, 2005, ss. 137-138.

[107] ibid.

[108] Bknz: HUSKEY, ss. 72; HALE, 2005, ss. 148; GULİYEV, 2009b, ss. 2; MEISSNER Hannes, "Informal Politics in Azerbaijan: Corruption and Rent-Seeking Patterns", **Caucasus Analytical Digest**, S. 24, 2011, ss. 6; SHKEL, ss. 174.

[109] HALE, 2005, ss. 138.

[110] HALE Henry E., **Patronal Politics: Eurasian Regime Dynamics in Comparative Perspective**, Cambridge University Press, Cambridge, 2014, ss. 9-10.

[111] Weber meşruluğu sosyolojik anlamda kullanmaktadır. Yazar "*meşruluğu ... "otoriteye tabi olanlarca beslenen inanç" olarak tanımlamaktadır.*" TEZİÇ, ss. 119.

üç başlık altında incelemiştir.[112] Yazara göre geleneksel otorite meşruluğunu teamül, gelenek ve inançlara dayandırmaktadır.[113] Yazar geleneksel otoritenin bir alt dalı olarak patrimonyal iktidarı da ele almakta ve patrimonyalizmde otoritenin hükümdarın kişisel gücüne bağlı olduğunu belirtmektedir.[114] Patrimonyalizm tipinde otorite kişiye bağlı personel ve askeri güce dayanmaktadır.[115] Bu çerçevede Azerbaycan'da da "patronlu siyaset" ve "patrimonyalizm tipine" ilişkin örneklere sıklıkla rastlanmaktadır. Bu kapsamda örneğin başkanın geniş ailesinden birçok üyenin Milli Mecliste milletvekili olduğu belirtilmektedir.[116] Ek olarak, parlamento üyelerinin, bakanların ve devlet görevlilerinin çoğu zaman birbirlerine akraba olduğu, bunların oğullarının ve kızlarının birbiriyle evlendirildikleri belirtilmektedir.[117]

Unsurları ile paralel bir şekilde patronlu başkanlık sistemlerinde, sistemdeki en güçlü kişi patron, onun altındaki kişiler ise müşterilerdir. Böylece, sistemin dinamiği başkan ve elitler arasındaki ilişkiden kaynaklanmaktadır. Huskey patronlu siyasetin benimsenme gerekçelerini açıklamaktadır. Yazar, liderlerin yönetilenler kadar kendi müttefiklerini de kontrol etmek için birtakım tedbirler aldığını belirtmektedir.[118] Zira yazara göre, saraydaki isyanların lideri devirme gücü sokaktaki isyanlara göre çok daha fazladır.[119] Böylece, otoriter liderlerin müttefiklerini kendilerine sadık tutabilmek için ödül ve cezalardan faydalandıkları belirtilmektedir.[120] Sadakatleri karşısında siyasi müttefikler, örneğin devlette yüksek maaşlı pozisyonlarda görevlendirilebilmekte veya bu müttefiklerin yasadışı iş ilişkilerine iltimas geçilebilmektedir.[121] Böylece, başkan elitlere kararların uygulanması ve kendisine destek sağlanması konusunda bağlıyken, elitler de başkana kaynaklar ve konumlarının devamı konusunda bağlı olmaktadır.[122]

---

[112] ibid. ss. 119-120.

[113] AKÇAKAYA Murat, "Weber'in Bürokrasi Kuramının Bugünü ve Geleceği", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Özel Sayı, 2016, ss. 277.

[114] DOĞAN Kadir Caner, "Max Weber'de Patrimonyalizm ve Bürokrasi Kavramları: Antik ve Çin İmparatorluğu Üzerine Analizler", **Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 11, S. 21, 2020, ss. 416.

[115] AKÇAKAYA, ss. 282.

[116] LAPORTE, ss. 108.

[117] GULİYEV Farid, "Different Meanings of the October 2013 Presidential Elections in Azerbaijan: Elites, Opposition, and Citizens", **Caucasus Analytical Digest,** S. 55, 2013, ss. 9.

[118] HUSKEY, ss. 72.

[119] ibid.

[120] ibid.

[121] ibid.

[122] HALE, 2005, ss. 138.

Hale patronlu ağları bir arada tutan üç unsur göstermiştir. İlk unsur, patronun sadık müşterilerini ödüllendirmek için devamlı değerli kaynaklara sahip olmasıdır. İkinci unsur, patronun kendisine sadık olmayanları cezalandırabilme mekanizmasıdır. Üçüncü unsur ise, patronun müşterilerini ve ara-patronları denetleyebilme yeteneğidir.[123] O halde, öğretide patronal ağları bir arada tutan iki kavramın "organizasyon" ve "kaynaklar" olduğu belirtilebilecektir.

Azerbaycan'da neopatrimonyal ilişkilerin kaynağı enerji kaynaklarının varlığı ve petrol gelirlerinin dağıtımıdır.[124] Langerak petrol kaynaklarının State Oil Company of Azerbaijan (SOCAR) vasıtasıyla kamu mülkiyetinde olmasının başkanın ailesine enerji sektörü üzerinde resmi olmayan bir kontrol sağladığını belirtmektedir.[125] Yazar enerji sektörü üzerindeki bu kontrolün başkanın ailesine siyasi amaçlarını gerçekleştirmek için kaynak sağladığını ifade etmektedir.[126] Guliyev, enerji ve demokrasi ilişkisini incelediği makalesinde, doğal kaynak bolluğunun demokrasiye olumsuz etkisinin olabileceğini belirtmiştir.[127] Şöyle ki; doğal kaynaklar bakımından zengin ülkelerde, bu kaynaklar gelişimin tek kaynağı olarak görülmekte ve dolayısıyla devlet petrol ve gaz sektörünü kendi tekeli altında tutmak istemektedir. Yabancı sermayenin kamu sektörüne akımıyla birlikte devlet giderek daha güçlü olmakta ve özel sektör de genellikle rejim yanlılarına siyasi sadakatleri için dağıtılan kamu sözleşmelerine bağımlı kalmaktadır. Böylece hükümet üyelerinin ekonomik faydaları kişisel bağlantılarına dağıtması olarak tanımlanan "ahbap-çavuş kapitalizmi" ortaya çıkmaktadır.[128]

Böyle bir sistem otoriterliğin devamının sağlanması adına iktidara büyük faydalar sağlamaktadır.[129] Nitekim öğretide Lindstaedt otoriter rejimlerde ekonomik performansın dondurucu bir etki yaratabileceğini belirtmektedir.[130] Bu çerçevede öncelikle iktidar kaynak zenginliğini patronaj harcamalarında kullanabilecektir.[131] Nitekim patron neopatrimonyal ilişkiler sonu-

---

123 HALE, 2014, ss. 34.

124 GULİYEV, 2009b, ss. 3.

125 LANGERAK, ss. 126.

126 ibid. ss. 126-127.

127 GULİYEV, 2009b, ss. 3.

128 ibid.

129 SHKEL, ss. 170.

130 LINDSTAEDT Natasha, "Authoritarian Regimes", **Comparative Politics**, Editör: Daniele Caramani, 5. baskı, Oxford University Press, Oxford, 2020, ss. 111.

131 GULİYEV, 2009b, ss. 3.

cunda ortaya çıkan karmaşık sistemde gücü elinde tutmak ve daha sonra kendisine sadakat gösterenlere dağıtmak için kaynağa ihtiyaç duymaktadır.[132] İkinci olarak, rantçı devlet muhalefeti dağıtmak için sosyal projelere harcama yapabilecektir. Böylece, kaynak gelirleri değişik bağımsız sosyal grupların oluşmasının önünde bir engel teşkil edecektir. Bu çerçevede International Crisis Group, İlham Aliyev zamanında yeni istihdam alanlarının yaratıldığını ve fakirlik oranının önemli derecede azaldığını belirtmektedir. Bu yöndeki kamu harcamaları sonucunda ise Aliyev'in popülerliğini sağladığı ifade edilmektedir.[133] Langerak da Azerbaycan'da nüfusun büyük bir bölümünün devlette çalıştığını, hükümetin düzenli olarak maaşları arttırdığını ve sosyal faydaları sağladığını belirtmektedir.[134] Bunun yanı sıra, kaynak zenginliği halka sosyal ve ekonomik bir istikrar ve geleceğe dair umut sağlayarak rejimin demokratikleşme baskılarını da azaltabilecektir.[135] Ayrıca aşırı petrol geliri devletin silahlı kuvvetler, polis ve güvenlik otoritelerine daha fazla harcama yaparak demokratik güçlerin susturmasında da kullanılabilecektir.[136] Bu kapsamda Langerak, 2013 yılında Azerbaycan'da medyanın daha etkin kontrol edilebilmesi için gazetecilere ve diğer medya temsilcilerine ücretsiz daireler verildiğini anmaktadır.[137]

Kaynak unsurunun yanı sıra Azerbaycan'da patronaj ağlarının organizasyonunun da kurulduğu belirtilebilecektir. Öğretide birçok yazar, Azerbaycan'da ödül ceza mekanizmalarının sağlanabildiğine yönelik örnekler sunmaktadır. Hüseyinli, İlham Aliyev'in iktidara gelişiyle birlikte muhalefetten bazı kişilerin gözaltına alındığını, işten atıldığını ve muhalif düşünen kişilerin sıklıkla takip edilmeye başlandığını belirtmektedir.[138] Bunun yanı sıra Hüseyinli, YAP'a üye olmanın kişilere iş imkanları gibi belirli avantajlar sağladığını; buna karşın muhalefet partilerine üye olan kişilerin işten atılmasının olası olduğunu, bu kişilerin ticaretle uğraşmasının ve devlette önemli bir konumda çalışmasının mümkün olmadığını belirtmektedir.[139]

---

[132] LANGERAK, ss. 130.

[133] International Crisis Group, ss. 3

[134] LANGERAK, ss. 127.

[135] ibid.

[136] GULIYEV, 2009b, ss. 3.

[137] LANGERAK, ss. 129.

[138] HÜSEYİNLİ Gabil, "Azerbaycan'da Siyasal Partileri ve Siyasal İlişkiler", **Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel**, C. 7, S. 1, 2001, ss. 171.

[139] ibid. ss. 173-174.

Sultanova, Azerbaycan Popüler Ön Cephe Partisinin Bakü'deki merkezinin polis tarafından birkaç yıl boyunca basıldığını, birkaç milletvekilinin tutuklandığını, bunlardan bazılarının silah taşımaktan mahkum edildiğini ve bazılarının da işkenceye tabi tutulduğunu belirtmektedir.[140]

Bu açıklamalara rağmen, patronun hala müşterilerden oluşan bir ağın başında olduğu ve bireylerin denetlenmesi, ödüllendirilmesi ve cezalandırılması için müşterilerine ihtiyaç duyduğu da bir gerçektir. Dolayısıyla, müşterilerin patrona sadık kalmamayı tercih ettikleri bir senaryoda, patron ağını koruyamayacaktır. Bu noktada Hale, müşterilerin patrona sadık kalmalarının ve böylece sistemin işlerliğine devam etmesinin "beklentilerin gücü" ile açıklanabileceğini belirtmektedir.[141] Şöyle ki; müşteriler, diğer müşterilerin patrona itaat etmeye devam edeceğini düşündüğü zaman kendileri de patrona itaat etmeye devam edeceklerdir.[142] Ayrıca, bu sistemde elitlerin patronun ileride de yönetmeye devam edeceğine dair beklentileri sürdüğü sürece, çok az kişi patronun yerini almaya cesaret gösterebilecektir.[143] Zira diğer müşterilerin de isyan edeceğine yönelik bir beklenti olmadan bir kişinin patrona muhalif olması çok yüksek bir ihtimalle onun ödül mekanizmasından dışlanmasına ve cezaya çarptırılmasına sebep olacaktır.[144] Böylece aslında bu sistemde patron elitlere göre daha avantajlı bir konumda bulunmaktadır. Zira elitlerin patronu devirebilmeleri için kolektif bir şekilde hareket etmeleri gerekmektedir.

Son olarak, elitlerin beklentilerinin değişebileceği ve böylece elitlerin "isyan edebileceği" hallere değinilebilecektir. Öncelikle, başkanın ölmesi veya ağır bir hastalığa kapılması halinde elitlerin beklentileri değişebilecektir.[145] Örneğin, Haydar Aliyev hastalığından dolayı yerini İlham Aliyev'e hazırlarken, İlham Aliyev'in zayıf bir lider olacağı tahmin edilmiş[146] ve çeşitli muhalif sesler yükselmeye başlamıştır. Ancak İlham Aliyev gücünü sağlamlaştırabilmiştir.[147] Patronun popülaritesinde bir düşüş yaşanması[148]

---

[140] SULTANOVA, ss. 21.

[141] HALE, 2014, ss. 34.

[142] ibid.

[143] ibid. ss. 36.

[144] LANGERAK, ss. 130.

[145] HALE, 2014, ss. 84.

[146] LAPORTE, ss. 110.

[147] Bknz: International Crisis Group, ss. 2.

veya dönem sınırlamalarının bulunması da benzer etkilere neden olabilecektir.[149] Ayrıca ekonomik ve siyasi krizlerin varlığında da elitler bölünebilecek[150] ve beklentilerin yönü değişebilecektir. Böylece bu hallerde, yarışan piramit ağları da ortaya çıkabilecektir.

2. Patronajın Anayasa ve Seçimlerle İlişkisi Bakımından Değerlendirme

Patronajın oldukça yoğun olduğu ülkelerde anayasaların ve seçimlerin bir anlamının olmadığı, zira anayasaların uygulanmadığı ve seçimlerin de adil bir şekilde gerçekleşmediği düşünülebilir. Ancak Hale, patronlu sistemlerde anayasaların ve seçimlerin patron ağının koordinasyonunda odak noktaları ortaya çıkaracağını ve gelecek ağ koordinasyonu hakkında da bilgi vereceğini belirtmektedir.[151]

Yazar öncelikle ülkedeki patronajın tek bir piramitten veya yarışan ağlardan oluştuğunun tespitinde anayasaların yol gösterici olacağını ve elitlerin beklentilerini yönlendireceğini belirtilmektedir.[152] Başka bir deyişle, anayasalarda yer alan kurallara uyulmuyor olsa da bu anayasalar ülkedeki patronun tespitine ilişkin beklentileri yönlendirmektedir.[153] Bu doğrultuda, Azerbaycan Anayasası başkana oldukça güçlü yetkiler verdiğinden ve başka bir şahsa veya organa benzer yetkiler tanımadığından tek bir piramit oluşumuna eğilim göstermektedir. Nitekim makalenin birinci bölümünde, ülkede yarışan piramitler olduğu izlenimi verilmemesi adına Anayasa'da yürütme organının yalnızca başkandan oluştuğunun hüküm altına alındığı belirtilmişti.

Benzer bir şekilde otoriter ülkelerde seçimlerin de farklı anlamları bulunmaktadır. Hale, patronlu sistemlerde seçimlerin patronların menfaatine hizmet ettiğini ve bu menfaatin karşılığında da patronun çok az da olsa bir riski[154] göze aldığını belirtmektedir.[155] Guliyev de ekonomik ve siyasi bir krizin yokluğunda seçimlerin mevcut rejimin devamlılığına hizmet edeceği-

---

148 HALE, 2014, ss. 74.

149 ibid. ss. 84.

150 GULİYEV, 2013, ss. 8.

151 HALE, 2014, ss. 64.

152 ibid. ss. 77.

153 ibid.

154 Buradaki riskin çok az olduğunun belirtilmesi, bu sistemlerde seçimlerin şaibeli bir şekilde gerçekleşmesi ve benzer yöntemlerle patronun seçimlerin beraberinde getirdiği riski en aza indirmesinden kaynaklanmaktadır.

155 HALE, 2014, ss. 67.

ni belirtmektedir.[156] Bu çerçevede, öğretide meşruiyet iddialarına dayanan otoriter rejimlerin daha uzun sürme eğiliminde olduğu da belirtilmektedir.[157] Seçimlerin en belirgin faydası, otoriter rejimleri tehdit eden krizleri ve devrim riskini azaltmasıdır. Dolayısıyla patronların seçimler gibi daha tahmin edilebilir mekanizmalar devreye sokmasında menfaatleri bulunmaktadır.[158] Bunun yanı sıra, hileyle de olsa seçimleri yüksek oranlarla kazanmak, muhalefete olası direnişlerin nafile olacağı sinyalini de verebilecektir.[159] Böylece seçimler vasıtasıyla patron elitlerin beklentilerinin değişmemesini garanti edebilecektir. Bunun dışında, seçimlerin daha kısa vadeli ve belirgin faydaları da bulunmaktadır. Örneğin, başka ağlarla bağlantı kurmak, patronajdaki ağ mekanizmasının oluşturulması veya gücün paylaştırılması için seçimler iyi bir mekanizma teşkil edebilir.[160]

Diğer otoriter rejimlerde olduğu gibi,[161] Azerbaycan'da da çeşitli mekanizmalarla patronun seçimler ile karşılaştığı risk en aza indirilmektedir.[162] Bu mekanizmalar, seçimlere adaylık aşamasında, seçimler için kampanyalar oluşturulurken ve seçimler sırasında devreye sokulmaktadır. Seçimlere adaylık aşamasındaki mekanizmalar ele alınırsa; başkan adayları seçime katılabilmek için 60 bölgeden toplam 40.000 imza toplayıp bunu Merkezi Seçim Komisyonuna sunmak zorundadır. Merkezi Seçim Komisyonu bu imzaların doğruluğunu kontrol ederek adayların kaydını onaylamaktadır. Ancak muhalefet liderleri çoğu zaman hükümeti bu Komisyonda eşit temsile izin vermediği için eleştirmektedir.[163] İmzaların toplanması sırasında da çeşitli otoritelerin muhalif adayları engelleyici müdahalelerde bulunduğu belirtilmektedir.[164]

Kampanya dönemine ilişkin olarak; Sultanova, seçim zamanlarında neredeyse tüm ulusal kanalların YAP'ı ve başkanı öven programlar yaptıklarını

---

156 GULİYEV, 2013, ss. 8.

157 LINDSTAEDT, ss. 111.

158 HALE, 2014, ss. 67-68.

159 LINDSTAEDT, ss. 113.

160 HALE, 2014, ss. 68.

161 Huskey otoriter rejimlerde rekabete dayanan seçimlerin engellendiğini, zira demokrasilerden farklı olarak otoriter rejimlerde seçimi kaybetmenin başkanın mülkiyetini ve hayatını da tehlike altına alabileceğini belirtmektedir. HUSKEY, ss. 76.

162 Seçimlerin şaibeli olduğuna yönelik bakınız: HÜSEYİNLİ, ss. 173; SULTANOVA, ss. 22.

163 HEINRICH, 2011, ss. 4.

164 ibid.

belirtmektedir. Yazar, bazı durumlarda basım evlerinin dahi yerel idarecilerden gelen baskılar sonucunda muhalefetten gelen işleri reddetmek zorunda kaldıklarını belirtmektedir.[165] Başkanın dönem sınırlamasını kaldıran 2009 yılı Anayasa değişikliği referandumunda da 48 Anayasa değişikliği hakkında ulusal televizyonların haftada yalnızca üçer saat tartışmalara yer verdiği, protestolara ve gösteri yürüyüşlerine müdahalede bulunulduğu, değişiklikler aleyhine kampanya yapan aktivistlerin tutuklandığı ve sonuç olarak muhaliflerin seçimi boykot ettiği belirtilmiştir.[166] Benzer bir şekilde, 2008 yılının Ağustos ayında da muhalefet partilerinden bazıları Seçim Komisyonunun oluşumu, resmi kampanya döneminin 60 günden 28 güne indirilmesi ve gösteri ve toplantı hürriyetinin sınırlandırılması nedeniyle 2008 başkanlık seçimlerini boykot etme kararı almışlardır.[167] Bu seçimlerde Aliyev'e karşı yarışan ve boykotçular tarafından "kukla muhalefet" olarak isimlendirilen altı adayın başkanın politikalarına karşı gerçek eleştirilere sahip olmadığı belirtilmiştir.[168] Uluslararası gözlemciler bu seçimlerin yürütümünde "takdire değer bir gelişme" olduğunu belirtirken bunun sebebini seçimlerde rekabetin olmayışı olarak göstermişlerdir.[169] Avrupa Konseyi ko-raportörü Andres Herkel, bu seçimi çok güzel bir yüzme antrenmanına benzetmiş ve fakat havuzun boş olduğunu belirtmiştir.[170] Bunların yanı sıra, seçimler sırasında da çifte oy kullanma ve muhalif adaylara saldırıların rapor edildiği, seçmen listelerinin değiştirildiği ve Seçim Komisyonu üyelerinin çoğunluğunu YAP oluşturduğu için şaibeli seçimler organize edilebildiği belirtilmektedir.[171]

Seçimlerin güvenliğini etkileyen şaibelerin yanı sıra Azerbaycan'da seçimlerin şekli kurumlarla da manipüle edildiğini belirtmek yanlış olmayacaktır. Şöyle ki; 2002 yılında Anayasa'da yapılan değişiklikler Haydar Aliyev'den sonra İlham Aliyev'in başkan olmasını sağlamaya yöneliktir.[172] 2002 değişikliklerinden önce, ilk turda bir başkan adayının kazanabilmesi için oyların üçte ikisini alması gerekirken değişikliklerle birlikte ilk turda

---

165 SULTANOVA, ss. 23.

166 International Crisis Group, ss. 4.

167 HEINRICH, 2011, ss. 4.

168 International Crisis Group, ss. 4.

169 ibid.

170 Sabrina Tavernise, Vote Monitor Faults Election in Azerbaijan, 2008, https://www.nytimes.com/2008/10/17/world/europe/17azeri.html, (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2022).

171 HEINRICH, 2011, ss. 4.

172 ibid. ss. 2.

kazanmak için başkan adayının oyların yarısını alması yeterli hale getirilmiştir. Ayrıca, bu değişiklikten önce, başkanın ölmesi veya görevden çekilmesi halinde başkanın yetkileri parlamento başkanına geçiyorken, değişiklikten sonra bu yetkilerin başbakana geçeceği düzenlenmiştir. Görüldüğü üzere, seçimlerin beraberinde getirdiği belirsizliğin tamamen ortadan kaldırılması için resmi kurumlara da başvurulmaktadır.

Her ne kadar seçimlere hile karıştırılsa da Hale, seçimlerde gerçek kişilerin oylarına başvurulduğuna da dikkat çekmektedir.[173] Bu doğrultuda patronun gerçek oyları kazanabilme yeteneğinin de bulunması gerekir.[174] Bu yeteneğe ihtiyaç duyulmasının en önemli nedeni, kamuoyunda seçimlerin hileli olduğunun çok açıkça ortada olması halinde seçmenlerin sokağa dökülüp isyan etme risklerinin artmasıdır.[175] Kitlelerin bu gücü sebebiyle de aslında kamuoyunun düşüncesi beklentilerin şekillendirilmesinde de önemli bir hale bürünmektedir. O halde, patronaj sistemlerinde başkanın popülerliği de sistemin halihazırdaki başkan için işlerliğinin korunmasında gereklidir.

Bu çerçevede Azerbaycan ele alındığında; demokrasinin gelişmemesi konusunda dahi kitlelerin ikna edildiği görülmektedir. Şöyle ki; devlet yetkililerinin demokrasinin zamanla benimsenmesi gerektiğini ve Azerbaycan'ın şu an buna hazır olmadığını belirttiğine şahit olunmaktadır.[176] Bu doğrultuda, güçlü bir başkanın istikrarı sağlamak, ekonomik ve sosyal gelişimi teminat altına almak bakımından gerekli olduğu belirtilmektedir. Demokrasi tecrübesine sahip olmayan Azerbaycanlılar arasında da bu söylem popülerlik kazanmıştır. Azeriler, istikrarı ve gelişimi siyasi hak ve özgürlüklere göre öncelikli görmekte ve bu görüşten ayrılanlar vatanını sevmemekle suçlanmaktadır.[177]

Seçimlerin beraberinde getirdiği en büyük risklerden biri ise, elitlerin beklentilerinde bir değişiklik meydana gelmesi halinde ortaya çıkabilmektedir. Zira elitlerin beklentilerinde halihazırda değişiklik meydana gelmesi halinde, seçimler bu beklentilerin yönünü daha da muhalif yönlere yönlendirebilecektir.

---

[173] HALE, 2014, ss. 73.

[174] Hale'e göre; patronun daha çok insan tarafından samimi bir şekilde desteklenmesi halinde, patron daha az ödül ve ceza mekanizmasına ihtiyaç duyacaktır. İkinci olarak, eğer muhalefet halk tarafından popüler görülüyorsa, bu durumda insanları patrona karşı ayaklandırmak daha kolay olacaktır. Ayrıca, başkana destek ne kadar azsa, o kadar çok gerçek oyların azaltılması veya sahte lehe oyların eklenmesi gerekmektedir. ibid.

[175] ibid.

[176] International Crisis Group, ss. 6.

[177] ibid.

3. Patronaj ile Muhalefet İlişkisi Bakımından Değerlendirme

Patronaj kaynaklarının muhalefetin gelişememesine etkisi doğrudan ve dolaylı olarak iki alt kategori altında incelenebilecektir. Öncelikle doğrudan etkilere odaklanılırsa; yukarıda açıklandığı üzere patronaj mekanizması sayesinde seçimlere hile karıştırılmakta, çeşitli baskı araçları kullanılarak muhalefetin medyayı kullanma olanaklarının önüne geçilmekte, bazı adayların aday olmaları için gereken koşulları sağlamaları engellenmekte ve böylece rekabetçi bir seçim ortamı tamamen ortadan kaldırılmaktadır. Yine patronaj kaynakları sayesinde muhalif kişiler işkence, tutuklanma, göz altına alınma gibi çeşitli şekillerde yıldırılmaktadır.

Bunun yanı sıra, patronajın genel mantığı da dolaylı olarak muhalefetin gelişimini engellemektedir. Yukarıda açıklandığı üzere, patronajın genel mantığı saraydaki isyanları önlemektedir.[178] Bu doğrultuda, patronlu sistemlerde muhalefet cezalandırılırken aynı zamanda destekçilere de fayda sağlanmaktadır. Dolayısıyla, ülkedeki elitler başkanın menfaatine çalışmak için çok yüksek bir menfaate sahip olmaktadır. Böylece, başkan kolayca kendisine destek sağlarken, sistemin başına geçmek isteyen muhalefetin güç kazanması oldukça zorlaşmaktadır. Bu doğrultuda Langerak de elitlerin halihazırda devlet kaynaklarından faydalandıklarına ve dolayısıyla statükoyu korumak için motivasyona sahip olduklarına dikkat çekmektedir. Böylece yazara göre elitler siyasi ve ekonomik reformların gerçekleşmesi için çabalamak yerine siyasi sistemin sürdürülmesine çaba sarf edeceklerdir.[179] Dolayısıyla, beklentilerin değişmediği bir durumda elitlerin hem cezalandırılmamak hem de ödüllerden mahrum kalmamak amacıyla rejime ve mevcut başkana muhalif kalmaları beklenmemektedir. Benzer bir şekilde iş insanları da ödül mekanizmasına dahil olabilmek için YAP'ı desteklemektedir. Dolayısıyla, Sultanova, muhalefet partilerinin mali kaynaklarının az olduğunu belirtmekte ve bunun sebebini muhalefetin olası destekçilerine YAP gibi faydalar dağıtamaması olduğunu belirtmektedir.[180]

Sonuç olarak, otoriter rejim özelliği nedeniyle Azerbaycan'da şekli kurumların yanı sıra şekli olmayan kurumlar da muhalefetin şekillenmesinde oldukça etkili olmaktadır. Azerbaycan'da merkezinde başkanın olduğu patronaj sistemi hâkim olup bu sistem elitlerin başkana muhalefet etmeleri yönünde caydırıcı etki doğurmaktadır. Bunun yanı sıra, patronajın içselleştirdiği cezalandırma mekanizması da muhalefeti yıldırıcı etki doğurmaktadır.

---

[178] HUSKEY, ss. 72.

[179] LANGERAK, ss. 131.

[180] SULTANOVA, ss. 21.

SONUÇ

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde gerek Anayasa'da başkana verilen geniş yetkiler gerekse de başkanın resmi olmayan kurumlar vasıtasıyla sağladığı güç başkanı siyasi hayatın tek aktörü haline getirmektedir. Başkanın yasama ve yargı alanlarına nüfuz eden geniş yetkileri olması Azerbaycan hükümet sisteminin süper başkanlık sistemi olarak nitelendirilmesine yol açmaktadır. Resmi olmayan kurumlar incelenmeden dahi benimsenen süper başkanlık sistemi ve başkanın geniş yetkileri muhalefetin zayıf kalabileceğine yönelik izlenim doğurmaktadır. Böyle bir Anayasa çerçevesinde başkan karakterinde siyasi hayatın kişiselleşmesi Milli Meclis'te tartışma ortamının doğmamasına ve tartışmalar sonucunda oluşabilecek gruplaşmaların daha en baştan engellenmesine yol açmaktadır. Yasama organının yürütme organı karşısındaki zayıflığı ise yasama organındaki kariyer pozisyonlarını cazip kılmamaktadır. Böylece kişilerin siyasi parti kurma güdüleri azalmaktadır. Ayrıca Anayasa'da başkan için dönem sınırlaması olmaması, başkanlık seçimlerinin süresinin uzatılması gibi bazı düzenlemeler muhalefeti daha da yıldırıcı niteliğe bürünmektedir.

Bunun yanı sıra, demokratik rejimin söz konusu olmadığı Azerbaycan patronlu başkanlık sistemi olarak da anılmaktadır. Ödül ceza mekanizmaları vasıtasıyla kişisel ilişkilere dayanan patronaj sistemi de siyasi elitlerin muhalif olmak için motivasyonlarını en aza indirgemektedir. Zira elitler çok yüksek ihtimalle başarısızlıkla sonuçlanacak isyanlarının onları ödül mekanizmasının dışına iteceğinin ve ceza mekanizmasının muhatabı haline getireceğinin farkındadır. Bunun yanı sıra, patronajın sürdürülmesi için seçim dönemindeki baskılar gibi tedbirler mevcut rejimin elitleri olmayan kişiler üzerinde etki doğurmaktadır. Bu kişiler de patronaj ağlarının ceza mekanizmaları ile karşılaşmakta ve yıldırılmaktadır. Böylece Azerbaycan toplumunda hâkim olan patronaj siyasi partilerin ve muhalefetin gelişimini engellemektedir.

Azerbaycan'da muhalefetin gelişimi için Anayasa'da kontrol denge mekanizmaları kurulması ve başkanın kaynakları kullanımı konusunda hesap verebilmesinin sağlanması elzemdir. Zira öncelikle herhangi bir hesap verme mekanizmasına tabi olmayan başkan karşısında ülkedeki diğer makamlar varlığını yalnızca şeklen sürdürmektedir. İkinci olarak hesap verme mekanizmalarının bulunmaması başkanın elindeki şekli olmayan gücü arttırmasına hizmet etmektedir. Azerbaycan Anayasası'nın ne şekilde değiştirilebileceği ve patronajın engellenmesi için neler yapılabileceği hususları bu makalenin konusunu aşsa da ayrıca merak uyandırmaktadır.

KAYNAKÇA

ESERLER

ABDULLAYEV Cavid, "Azerbaycan'da Anayasallaşma Süreci ve Benimsenen Sistemin Niteliği", **Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel**, C. 7, S. 1, 2001, ss. 109-131.

AKÇAKAYA Murat, "Weber'in Bürokrasi Kuramının Bugünü ve Geleceği", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Özel Sayı, 2016, ss. 275-295.

BATUM Süheyl / YILMAZ Didem / KÖYBAŞI Serkan, **Anayasa Hukuku: Temel Kavramlar ve Genel Esaslar**, 1. baskı, On İki Levha, İstanbul, 2021.

CHAYES Sarah, **The Structure of Corruption: A Systemic Analysis Using Eurasian Cases**, Carnegie Endowment for International Peace, Washington D.C., 2016.

DEMİRKIRAN Eyüp Kaan, "Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasalarının Hükümet Sistemleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", **Marmara Üniversitesi Hukuku Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, C. 27, S. 1, 2021, ss. 332-361.

DOĞAN Kadir Caner, "Max Weber'de Patrimonyalizm ve Bürokrasi Kavramları: Antik ve Çin İmparatorluğu Üzerine Analizler", **Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 11, S. 21, 2020, ss. 410-433.

DUVERGER Maurice, "A New Political System Model: Semi-Presidential Government", **European Journal of Political Search**, C. 8, 1980, ss. 165-187.

ELGIE Robert / MOESTRUP Sophia, "Semi-Presidentialism in Democracies, Quasi-democracies, and Autocracies", **Semi-Presidentialism in the Caucasus and Central Asia**, Editör: Robert Elgie ve Sophia Moestrup, Springer Nature, 2016, ss. 1-28.

ELGIE Robert, "The Politics of Semi-Presidentialism", **Semi-Presidentialism in Europe**, Editör: Robert Elgie, Oxford Scholarship, 1999, ss. 1-21.

ERGUN Ayça, "Post-Soviet Political Transformation in Azerbaijan: Political Elite, Civil Society and the Trials of Democratization", **Uluslararası İlişkiler**, C. 7, S. 26, 2010, ss. 67-85.

FILETTI Andrea, "Why So Much Stability? An Owerview of the Azerbaijani Political System", **Turkish Policy Quarterly**, C. 11, S. 3, 2012, ss. 155-164.

FISH M. Steven, "The Impact of the 1999-2000 Parliamentary and Presidential Elections on Political Party Development", **The 1999-2000 Elections in Russia**, Editör: Vicki L. Hesli ve William M. Reisinger, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, ss. 163-185.

FISH M. Steven, **Democracy derailed in russia: The failure of open politics**, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.

GÖNENÇ Levent, "Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar", **AÜHF Dergisi**, C. 47, S. 1-4, 1998, ss. 185-220.

GULİYEV Farid, "Different Meanings of the October 2013 Presidential Elections in Azerbaijan: Elites, Opposition, and Citizens", **Caucasus Analytical Digest,** S. 55, 2013, ss. 8-11.

GULIYEV Farid, "Discursive closure: political parties and the (ir)relevance of ideology in Azerbaijan", **Southern European and Black Sea Studies**, C. 19, S. 2, 2019, ss. 243-268.

GULİYEV Farid, "End of Term Limits: Monarchical Presidencies on the Rise", **Harward International Review**, 28 Şubat 2009a.

GULİYEV Farid, "Oil Wealth, Patrimonalism, and the Failure of Democracy in Azerbaijan", **Caucasus Analytical Digest**, S. 2/9, 2009b, ss. 2-5.

GULİYEV Farid, "Political Elites in Azerbaijan", **Challenges of the Caspian Resource Boom. Domestic Elites and Policy-Making**, Editör: Andreas Heinrich ve Heiko Pleines, Palgrave Macmillan, Houndmills, ss. 117-130.

HALE Henry E., "Regime Cycles: Democracy, Autocracy, and Revolution in Post-Soviet Eurasia", **World Politics**, C. 58, S. 1, 2005, ss. 133-165.

HALE Henry E., **Patronal Politics: Eurasian Regime Dynamics in Comparative Perspective**, Cambridge University Press, Cambridge, 2014.

HEINRICH Andreas, "The Formal Political System in Azerbaijan", **Caucasus Analytical Digest**, S. 24, 2011, ss. 2-5.

HEINRICH Andreas, **The formal political system in Azerbaijan and Kazakhstan: a background study**, Forschungstelle Osteuropa an der Universitat, Bremen, 2010.

HUSKEY Eugene, "Authoritarian Leadership in the Post-Communist World", **Daedalus**, C. 145, S. 3, 2016, ss. 69-82.

HÜSEYİNLİ Gabil, "Azerbaycan'da Siyasal Partileri ve Siyasal İlişkiler", **Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel**, C. 7, S. 1, 2001, ss. 161-176.

International Crisis Group, "Azerbaijan: Vulnerable Stability", **International Crisis Group Europe Report N2017**, 2010.

ISHIYAMA John T. / KENNEDY Ryan, "Superpresidentialism and Political Party Development in Russia, Ukraine, Armenia and Kyrgyztan", **Europe-Asia Studies**, C. 53, S. 8, 2001, ss. 1177-1191.

JÄÄTTEENMAKİ Anneli, "Election Observation Delegation to the Parliamentary Elections in Azerbaijan", **European Parliament Report**, 2010.

LANGERAK Isabelle, "Regime Stability in Azerbaijan", **Turkish Policy Quarterly**, C. 12, S. 4, 2014, ss. 125-136.

LAPORTE Jody, "Semi-presidentialism in Azerbaijan", **Semi-Presidentialism in the Caucasus and Central Asia**, Editör: Robert Elgie ve Sophia Moestrup, Springer Nature, Londra, 2016, ss. 91-117.

LEVITSKY Steven / WAY Lucan A., "Elections Without Democracy: The Rise of Competitive Authoritarianism", **Journal of Democracy**, C. 13, S. 2, 2002, ss. 51-65.

LINDSTAEDT Natasha, "Authoritarian Regimes", **Comparative Politics**, Editör: Daniele Caramani, 5. baskı, Oxford University Press, Oxford, 2020.

LINZ Juan, "Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference?", **The Failure of Presidential Democracy Comparative Perspectives**, Editör: Juan Linz ve Arturo Valenzuela, C. 1, The John Hopkins University Press, Baltimore-Londra, ss. 3-87.

MEISSNER Hannes, "Informal Politics in Azerbaijan: Corruption and Rent-Seeking Patterns", **Caucasus Analytical Digest**, S. 24, 2011, ss. 6-9.

ÖZSOY BOYUNSUZ Şule, "Siyasi Parti Sistemlerine Göre Başkanlık Rejiminin Türleri", **Amme İdaresi Dergisi**, C. 49, S. 3, 2016, ss. 1-40.

ROTH Guenther, "Personal Rulership, Patrimonialism, and Empire-Building in the New States", **World Politics**, C. 20, S. 2, 1968, ss. 194-206.

SARTORI Giovanni, **Parties and Party Systems: A Framework for Analysis**, European Corsortium for Political Research, Colchester, 2005.

SHKEL Stanislav, "Neo-patrimonial practices and sustainability of authoritarian regimes in Eurasia", **Communist and Post-Communist Studies**, S. 52, 2019, ss. 169-176.

SHUGART Matthew Soberg, "Semi-Presidential Systems: Dual Executive and Mixed Authority Patterns", **French Politics**, C. 8, 2005, ss. 323-351.

SHUGART Matthew Soberg / CAREY John M., **Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics**, Cambridge University Press, Cambridge, 1992.

SULTANOVA Shahla, "Challenging the Aliyev Regime: Political Opposition in Azerbaijan", **Demokratizatsiya**, C. 22, S. 1, 2014, ss. 15-37.

TEZİÇ Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, Tıpkı 21. Bası, Beta, İstanbul.

YAN Huang-Ting, "Does the constitution matter? Semi-presidentialism and the origin of hegemonic personalist regimes", **International Political Science Review**, C. 41, S. 3, 2020, ss. 365-384.

İnternet Kaynakları

Andrea Kendall-Taylor, Carisa Nietsche, Erica Frantz ve Joseph Wright, How Personalist Politics is Changing Democracies, 15 Şubat 2021, https://www.cnas.org/publications/commentary/how-personalist-politics-is-changing-democracies, (Erişim Tarihi: 31 Mart 2022).

Azerbaijan: Society: Political Parties, https://azerbaijan.az/en/information/603, (Erişim Tarihi: 18.01.2022).

Election Guide: Democracy Assistance& Election News, Election for Azerbaijani National Assembly, https://www.electionguide.org/elections/id/2481/, (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2022).

Guy Faulconbridge, Azeri leader shrugs off rights criticism, 2009, https://www.reuters.com/article/us-davos-azerbaijan-aliyev-politics-sb-idUSTRE50T2OB20090130, (Erişim Tarihi: 19 Ocak 2022).

IPU Parline, Azerbaijan: National Assembly: Election Results, https://data.ipu.org/node/11/elections?election_id=69786&chamber_id=13329, (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2022).

Sabrina Tavernise, Vote Monitor Faults Election in Azerbaijan, 2008, https://www.nytimes.com/2008/10/17/world/europe/17azeri.html, (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2022).